

„...a Polgár a legfontosabb”

Márai Sándor és felesége levelei Lax Henriknek és feleségének (1946–1952)

38

Az itt olvasható, eddig lappangó leveleket Márai Sándor és felesége írták Lax Henriknek és feleségének New Yorkba 1946 és 1952 között. Márai Luganóból keletkezte első levelét, az utolsót Nápolyból, a város Posillipo negyedéből, ahol több éven át éltek emigrációban. Rövid időre közben hazatért, de nem volt maradása. A levelek a Márai-naplók „kiegészítései”, az író már lényegében meghozta döntését, hogy nem akar a „szovjet”-Magyarországon élni. Az emigráció sohasem könnyű. Az író anyanyelvén gondolkodik, érez, az idegen nyelven való megjelenése irodalmi ügynököknek van kiszolgáltatva. A napi élet feltételeinek előteremtése sem könnyű. Márai hite az irodalomban megroppant a világháború után. A művelt Nyugaton sem látja azt a szellemi és erkölcsi fölényt, amelyben hinni akart. Próbál írni, nehezen megy. Van, hogy könyve, sőt kézírata utolsó vagy egyetlen példányát is a posta gondjaira kell bízni. Ha nehezen is, de megszületik az *Egy polgár vallomásai* harmadik kötete (*Hallgatni akartam*, Helikon, 2013), s vele párhuzamosan, mintegy részeként a *Föld, föld!...* címmel ismert emlékezéskötet. Erről az időszakról tudósított bizalmas barátainak írt leveleiben.

A leveleket az igen jó hírű belgyógyász, Lax Henrik (1894–1990), illetve a családja őrizte meg. Lax Henrik páciense volt többek között Vészi József és népes családja a felnőtt korú unokáig bezárva, Babits Mihály, Molnár Ferenc, Márai és felesége,

a Korda fivérek, akik nemegyszer a repülőjegyet is fizették, hogy Londonba kivitessék konzultációra, mert csak benne bíztak. Lax Henrik és szintén orvos felesége, Kornfeld Klára, valamint két fiuk, Lax János és Lax Péter az egyik utolsó, Európából emigránsokat szállító hajóval hagyták el a kontinenst. Lax Henrik New Yorkban igen hamar dolgozni kezdett, kiterjedt betegkörébe tartozott többek között Bartók Béla, Szigeti József, a hegedűművész, Igor Stravinsky, Greta Garbo, Molnár Ferenc, Márai Sándor, Lesznai Anna, de ő volt a Kennedy család nőtagjainak orvosa is. Fia, a világhírű Lax Péter (1926–2025) Wolf- és Abel-díjas matematikus. A harmadik nemzedéket képviselő James Lax, Lax Péter fia, nagyapja nyomdokát követve szintén orvos lett. Ő vette elő a család által megőrzött több száz levelet, s ebből a gazdag anyagból készül most angol nyelvű kötet a New York-i és oxfordi székhelyű Berghahn Books kiadásában. A közeljövőben tervezzük a teljes levélegyüttes itthoni megjelentetését is. A *Mozgó Világ* olvasói az elmúlt években már olvashattak néhány szemelvényt az anyagból, Sárközi Márta leveleit, Jámbor Ágnes és Patai Imre New Yorkba küldött tudósításait.

Köszönjük a Lax család leszármazottainak szíves hozzájárulását a közléshez.

Közléteszi Széchenyi Ágnes és Dora O'Neill

Kedves Heini, nagyon köszönöm táviratod és leveled. Mindkettőnek szívből örültem. Azt hiszem, nagy távlatokban helyesen látod a jövőt. Helyi vonatkozásban természetesen sok szempont van, ami független a nagy távlatoktól. Mi az oroszok kezében vagyunk. S ahogyan a magyar társadalom egyik rétege zsákmány reményében és karrier okokból eladta az országot a németeknek, úgy szolgálja most ki, messze túl a szükséges mértéken – a társadalom egy másik rétege az oroszokat. Ezen bajos lesz változtatni, illetve attól tartok, hogy a változtatás szándéka új katasztrófát idéz majd fel. Az orosz probléma a legkomplexebb, amit ismerek. Azt hiszem, ezek a hordák a steppéken egy atomháborút is könnyebben bírnak majd – kószáló módszerrel, à la Dzsingisz kán –, mint az angolszászok bírnák a primitívebb, de mégiscsak romboló, mindenfajta isolationismust megszüntető távolból irányított fegyvereket. Számolni kell a mongol pszichével is: igazad lehet, hogy racionálisan nincs most értelme a háborúnak, de az oroszok kiszámíthatatlanok, és nincsenek gátlásaik: lehet, hogy egy tábornok egy napon a kardjára csap, diktatúrák, ha rosszul megy a soruk, szívesen választják ezt a megoldást. A végső kifejelet az angolszászoknak kedvez, de nekünk ott a küszöbön nem is kell háború: elég, hogy Molotov valamilyen ürügyön holnap zsarolni kezdjen, s az oroszok „katonai biztosító mozdulatokat” hajtsanak végre: a mi területünket természetesen rögtön „zárják”, s hogy ez mit jelent, arról már nekünk is van fogalmunk, de meséltesd el talán magadnak, mit jelent ez azok számára, akik Munkácsott, vagy Ungváron éltek meg! A férfiakat abban a pillanatban elhajtják – ebben nagy a gyakorlatuk –, s a többit nem kell magyaráznom. A magyar-zsidó értelmiség (érdekes módon a proli-zsidók, ősi veszély ösztönrel nem osztották ezt a felfogást!) megmaradt része az elszenvedett irtózatossá megalázások és galádságok után az oroszokban megmentőket látott, s az ő számukra, valamint sokunk számára, akik nem voltunk zsidók, de sorsunk és meggyőződésünk szembeállított a náccikkal, csakugyan azok is voltak. De most már tudniok kell ezeknek is, hogy csaknem közömbös, faji vagy társadalmi alapon akar-e végezni velük egy rendszer? S az utóbbi szándék félreismerhetetlen, csak a módszerek – egyelőre – lassúbbak.

Hát ez mind kiderül majd. Én egyelőre, február közepén visszamegyek és ott élek, ahogy lehet. Nagyon magányos vagyok, a munkám is teljesen magányos. Nincs kivel tartani. Kívánom a szocializmust, de nem vagyok hajlandó érette olyan árat fizetni, mint ezt a keleti szocialisták követelik. De azt hiszem, végül is Marxnak lesz igaza, aki azt mondta, hogy a szocializmus sorsa Nyugaton fog eldőlni. Ebben hajlandó vagyok a magam nagyon szerény eszközeivel és a magam munkakörében, segíteni is.

Nagyon szépen köszönöm a felajánlott segítséget, igazán meghat a baráti szándék és jóakarát; de nincs szükségem semmire. Ezt az utat, ha diákosan is, de le tudom bonyolítani svájci és svéd kiadómnál maradt apró követelése-

imból (ezt akartam annak idején hozzád eljuttatni), s Amerikába csak akkor megyek, ha lesz már ott valami pénzem. Érzésem az, hogy elébb találkozzunk mi idehaza. Ügynökökkel nagyon nehéz dolgozni, ezt a véletlenre kell bízni. Két olyan dolog van, amivel talán lehet odakünn valamit csinálni: egyik a *Kaland* angolszász filmjoga (ezt megtartottam magamnak), másik a *Gyertyák csonkig égnek* című regény filmjoga, amelyet itt Európában filmemberek már kétszer meg akartak venni, de eddig nem adtam; úgy látszik van benne valami; a könyv most indul németül, franciául, majd küldök valamelyik nyelven egy példányt. S aztán a könyvek. Ha egyszer megismernél egy *becstelen* ügynököt, aki hetven százalékot ellop, de *harmincat biztosan megcsinál*, kérlek küldd el hozzám. *Becsületes ügynökkel nem érdemes dolgozni*. – Londonban B. Vera¹ próbálkozik, jószándékú, de teljesen zavaros, amit csinál; azt hiszem többet árt, mint használ. B. Lajost² ismered, becsületes, művelt és tehetséges, de soha nem bocsátja meg nekem és más magyar íróknak, hogy mi regényeket és verseket írtunk, amíg ő filmekkel sok pénzt keresett. Korda Vince tisztességes, de nem tud csinálni semmit, a másik Kordát nem ismerem. Általában nem bízom szakmabeli magyarokban; et sagittis hungarorum...³

Lola a gyerekekkel jól van, ha nem is nagyon jól; pajzsmirigy zavarai vannak, ezt vizsgáltatom, egyelőre nem veszélyes. Most nem jöhetett velem, mindent elkövettem, de nem kapott útlevelet, mert ilyen esetekben, mint az enyém, az asszonyokat és családtagokat otthon tartják túsznak. Én nem vagyok különösebben egészséges, de nem vagyok klinikailag beteg sem. Tudtok ti valamit odaát az erythematodesről,⁴ amit mi itt nem tudunk? Mi még mindig a solganolnál,⁵ esetleg bismutnál⁶ és enyhe salvarsanos⁷ kezelésnél tartunk, de ezek a fémsók nekem, aki organikus ideggyulladásra estem át, nem tesznek jót; viszont a betegség rendszeresen visszatér. Ha tudsz valamit, légy olyan jó, írd meg. Rómában van egy dermatológus, aki állítólag ért leprához, lupushoz,⁸ őt is megkérdem majd.

¹ Bíró Vera (1908 k. – London, 1994), Bíró Lajos író lánya. Londonban élt, versírással foglalkozott, de nem nagy sikerrel. 1930-ban jelent meg *Végeitek* c. kötete (Budapest, Gergely), melyről a *Nyugatban* Illyés Gyula írt röviden.

² Bíró Lajos (Bécs, 1880 – London, 1948), újságíró, író, filmforgatókönyv-író, radikális köztársaságpárti politikus, jó kapcsolatban az 1918-ban nagy szerepet játszó Jászi Oszkárral, aki mellett külügyi államtitkár volt 1918 őszén. Újságírói pályáját Nagyváradon, Ady Endrével kezdte, akinek jó barátja volt. 1904-ben került a fővárosba, a Vészi József szerkesztette *Budapesti Napló*hoz. A napilapnál ez idő tájt együtt volt a későbbi *Nyugat* szerzőinek egész csapata. A napilap mindvégig kitartott a szabad választójog mellett. Kiváló novellista volt, színdarabjait egykorúan játszották a bécsi színházak is. 1919-ben emigrált, rövid ideig Firenzében, aztán Hollywoodban is élt, majd Berlinben volt kiadói lektor, 1930-ban a Korda fivérekkel Londonban megalapította a London Films Productiont. Számos nemzetközileg ismert film: *Modern Dubarry/Eine Dubarry von heute* (1926), *The Last Command* (1928), *Hotel Imperial* (1927, 1939), *VIII. Henrik magánélete* (1933), *Don Juan magánélete* (1934), *A vörös Pimpernel* (1934), *Rembrandt* (1936), *A bagdadi tolvaj* (1940) *Őt lépés Kairó felé* (1943) forgatókönyvének szerzője.

³ Et sagittis hungarorum (latin): a magyarok nyilaitól [ments meg uram minket].

⁴ Szisztémás lupus erythematosus: autoimmun betegség.

⁵ Solganol: rheumatoid arthritis kezelésére szolgáló szer.

⁶ Bismut: gyomorhurut, gyomorégés kezelésére szolgáló szer.

⁷ Salvarsan: a penicillin felfedezése előtt a szifilisz gyógyítására használt gyógyszer.

⁸ Lupus: gyulladásoos betegség, több szervet érinthet.

Most, hogy olaszul gajdolnak körülöttem, megint nyugodt vagyok. Jobban is alszom. Ez hiányzott, ez a kékség a levegőben, ez a napsütés, ezek a hangok, ételek, italok, hét éven át ez hiányzott! E héten megyek Rómába, egy hónapig Olaszországban maradok, aztán talán nem is megyek már Párisba (érdekes módon nem vágyom oda úgy, mint régen hittem), hanem vissza Svájcba és haza. Lolával beszéltem innen telefonon. A gyerek⁹ nagyon kedves és nagy segítség. Szegényke egészen egyedül van a világban. Magyarországon most negyvenezer ilyen gyerek van. Címem január végéig Lugano, post restante; erre megyek haza és felveszem a postát.

Édesanyádról¹⁰ az a benyomásom, hogy végtelenül vágyik látni Benneteket, de fél is az utazástól (nem mondotta). Fél, mert okos és öreg. Jó lenne, ha te jönnél előbb haza, s aztán néhány hónapra magaddal vinnéd.

Isten áldjon Heinikém, mégegyszer köszönöm a baráti szándékot. Kívánok Neked és Klárinak, a fiúknak boldog karácsonyt, boldogabb új esztendőt. Írjál még egyszer ide Svájcba. Régi barátsággal ölel

Sándor

P. S. Nincs valakid itt Svájcban, akinek 5-600 dollárt vagy megfelelő svájci frankot (mintegy 2500at) akarsz adni? Kifizetném az illető kezéhez, azzal, hogy Te jóváírod nekem. Ezt a kis mentőövet szívesen hagynám Nálad.

Márai Sándor levele Lax Henriknek

41

Zürich, 1947 február 2

Kedves Barátom,

Párisból ideérkezve Kantorowitznál¹¹ megtaláltam sürgönyöd, nagyon köszönöm. A táviratból megnyugvással értesültem, hogy luganoi levelem, ha késéssel is, végül eljutott Hozzád. A Te válaszleveled engem itt már nem érhet el, mert holnap reggel utazom haza Budapestre. Ezt nagyon sajnálom. Lehet, hogy már Luganoból visszaküldik címedre; de távirati intézkedésed értelmében lehet az is, hogy Kantorowitzhoz küldik. Őt felkértem, hogy – tekintettel a bizonytalan postajárásra – ezt a levelet ne továbbítsa Pestre, hanem küldje egyenesen Neked vissza.

Párisban nem sok jót tapasztaltam. A „művelt Nyugat” – az európai kontinensről beszélve – nem sokat vethet nekünk, keletieknek, szemünkre; nem láttam sehol azt morális vagy szellemi fölényt, amely feljogosítaná a nyugatot ilyen magatartásra, vagy éppen a szigorú ítélőbíró szerepére. Kétségtelen, hogy a magyar társadalomnak van egy nagy adóssága a világgal

⁹ Máraiéknak 1938-ban fia született, M. Kristóf, aki azonban néhány hét múlva meghalt. 1947-ben Márai és felesége örökbe fogadott egy fiút, ifjú Babócsay [utóbb Márai] Jánost (1941–1987). Az örökbefogadás eredeti dokumentumai megvoltak, azonban 2017-ben elárverezték. Ld. <https://axioart.com/tetel/marai-sandor-1900-1989-fogadott-fia-eredeti>. Letöltés: 2022. 10. 23.

¹⁰ Lax Sándorné Fürst Irén (1875–1965), Lax Henrik édesanyja, a családban Mamusi becenévre hallgatott. Hosszú tanakodás és küzdelem után fia végül kivitette magukhoz New Yorkba.

¹¹ Michael Kantorowitz (Minszk, 1877 – Zürich, 1961), zenei, részben irodalmi ügynök, színpadi kiadó. 1916-tól élt és működött Zürichben.

szemben: az, hogy vétkezett az emberiség törvényei ellen. Ezt nehéz lesz letörleszteni. De máskülönben nem látom azt a katharizist, azt a szellemi vagy erkölcsi megtisztulást Nyugaton sem, amelyet ilyen nagy szerencsétlenség után remélni lehetett volna. Te, az orvos, kell, hogy tudjad: a szenvedéstől senki nem lesz jobb, mindenki, aki sokat szenved, csak ridegebb és keményebb lesz. Ilyen ma Európa. Hazamegyek a sátorba, pipázni. Nincsenek fogyatékosági érzéseim: lehet, hogy dögevők voltunk, de bizonyos az is, hogy a nyugati erkölcs és szellem épen úgy elbukott ezen a rettenetes vizsgán, mint a keleti.

Időközben beszéltem Lolával, ő is beteg volt; legfőbb ideje, hogy már hazamenjek rendet csinálni. November 20. óta vagyok úton a fűtetlen, kapzsi és betegesen bizalmatlan Európában; jó lenne már otthon lenni, ahol legalább ismerem az emberek alkati és történelmi reflexeit.

Még egyszer köszönöm barátságodat, a felajánlott segítséget. Szívből remélem, hogy nyáron Pesten láthatlak. Ha bármit elintézhetek odahaza, kérlek, írd. Klárit, a fiukat szeretettel köszönti, Téged régi barátsággal ölel:

Sándor

Márai Sándorné levele Lax Henrik édesanyjának

1948. június 28.

42

Drága Irén néni,

minthogy a Lax-család részéről bennünket rendszeresen szótlán inzultusok érnek – csomagok formájában – s mi nemcsak a szótlán Klári, hanem a Maga kezét is gyanítjuk a csomagok mögött, Magának köszönöm meg a második, csodálatos csomagot, amely most érkezett meg, hiánytalanul. Az első karácsonyra érkezett és azt Klárinak köszöntem meg; tudom, hogy sok dolguk van, jólesett volna néhány sor, de megértem, hogy olyan messzire kerültünk és olyan idegenek lettünk, hogy már csak ajándékok formájában lehet érintkezni velünk, mint a négerekkel. Hát engedje meg, hogy őszintén lelkendezzek: a ruha-anyag legjobbkor érkezett, mert három hónapos májgyulladás, klinikai üdülés stb. után éppen most kelek fel először, nincs hosszú ruhám és ez lesz az első: gondolhatja, milyen nagy örömet szerzett vele. Sanyi nekem ajándékozta a szövetet is a teljes zubehörrel (utóbbi külön szenzáció volt a szabónál)¹² s így lesz egy hosszú szoknyás kosztümöm is, amiben, hála a Maguk kedvességének, teljes modern díszben kelhetek majd össze útra, ha igaz. Mert szó van erről. Egyáltalán, mindent nagyon köszönünk és egészen különösen a Tommy Tonicot, amit persze egyelőre nem adtunk oda a Balatonon nyaraló gyerekeknek, hanem Sanyi játszik vele ebédnél. Jó lenne már ezt a szerepet egy kis időre megfordítani, úgy, hogy mi törnénk a fejünket ilyen csodálatos csomagok összeállításán, és Maguk írják a levelet. Addig is szívjből sok köszönet.

¹² Zubehör (ném): hozzávaló, kellék.

Mióta Heini és Klári itt jártak, s Maga, Irén néni, a kaktusszal elutazott Amerikába, lényegesen megváltozott sok minden. Ennivaló van bőven most is, Sanyi dolgozik, de – életében először – nagyon nehezen és főleg keveset, mert kedvetlen és fáradt. A vállalat, amellyel eddig dolgozott, átalakult, s a régi könyveit kevesen keresik, ez természetes. De a külföld kezd érdeklődni a munkája iránt. Mi olyan csendesen és elvonultan élünk itt fenn a hegyen, hogy hét-számra nem látunk idegen embert, barátot is alig. Velem az történt, hogy az év elején véres lett az egyik szemem (episkleritis,¹³ így mondják?) aztán ízületi rheumát kaptam, s az egészből sárgaság lett, májgyulladás, illetve collangitis, epevezetékgyulladás, de ez nem biztos. Hajnal¹⁴ kezelt a klinikán, nagyon jól, mert azt hiszem, hogy most már meggyógyultam, csak, sajnos, kirángatta egy ép fogamat, ebből nem engedett, s a mandulát is csak most sikerült nála lealkudni. Két hónapon át szondáztam, három urotropin¹⁵ injekciókat kaptam, a szondát nagyszerűen csináltam, az egész ház öröme, egyedül, a végén már felléphettem volna az Angol Parkban. Most sokkal jobban vagyok és remélem, hogy ez az állapot tartós lesz, amire szükség lenne, mert ősszel útra kelünk. Sanyit meghívták szept. 1-re egy irodalmi kongresszusra Genfben, én is elkísérem, talán a kisfiú is velünk jön, de ez még nem biztos; majd ősszel eldöntünk sok mindent. Gyakran gondolunk arra, amit Heinivel és Kláriveral utolsó alkalommal beszélgettünk. Nekik is igazuk volt, de azt hiszem, Sanyinak is igazá volt. Minderről talán egyszer élőszóval beszélgetünk majd.

Az unokahúgom, Marcelle,¹⁶ akit Heini megvizsgált és aztán olyan kedvesen kenőcsöt küldött neki, jól van, hálistennek; az a rosszindulatú daganat eddig nem mutat semmiféle áttételt, s noha a seb nem gyógyult tökéletesen, egyelőre meghízott, tud járni is valamennyire, s minthogy a röntgen óta több, mint egy év telt el, reménykedik szegény és mi vele reménykedünk. Az ő útjuk még mindig esedékes, de éppen a nem teljesen biztos egészségi állapota miatt halogatják. Nehéz tanácsot adni. A mi életünkben szép csendesen most következett el az az idő, amikor senki nem tud tanácsot adni. De Sanyi nagyon nyugodt és azt mondja, hogy a végén minden rendbejön. Hát reméljük.

Örülnék, ha írna egyszer, szeretettel ölelem mindannyiukat

Lola

¹³ Episkleritis: a szem ínhártyájának gyulladása.

¹⁴ Haynal Imre (1892–1979), Kossuth-díjas belgyógyász, endokrinológus, az MTA tagja. 1998-ban megkapta a Világ Igaza címet. Az orvostudományi egyetem egyik kara viseli a nevét.

¹⁵ Urotropin: antimikrobiális és antibakteriális szer, vízhajtó és vérnyomáscsökkentő gyógyszer; egyes szembetegségek gyógyszere.

¹⁶ Meretey Zoltánné Dicker Marcelle (1904–1983), Lola unokatestvére, foglalkozása gyógytor-nász volt. Amikor Máraiék megérkeztek az Egyesült Államokba, ők már kint éltek.

Márai Sándor levele a Lax családnak

Genéve, 1948 szeptember 2.
Hotel Victoria

Kedves Klári és Heini,
mindenekelőtt igaz szívvel szerencsét kívánok a fiatal párnak.¹⁷ A fényképen sugárzik mindkettejük arcából a bizalom. Azt hiszem, ez a legfontosabb és erre rá lehet építeni – óvatos matematikai számításokkal – a jövődőt. Szeretettel kívánjuk mindkettejüknek, hogy ne csalódjanak a számításaikban.

Lolával és a kisfiúval két napja Svájcban vagyunk és innen köszönöm meg leveleteket. Meg akartam várni ezt az utazást, hogy abban az értelemben válaszolhassak, ahogyan erről utoljára diskuráltunk Heinivel azon a rekkenően meleg éjszakán, az Astoria szobájában. Heini akkor azt mondta, el kell menni Magyarországról. Igaza volt. Én úgy feleltem, elmegyek, ha Lolát és a kisfiút is magammal vihetem. A genfi meghívás alkalom volt reá, hogy megkíséreljem ezt. Nem volt könnyű, de végül sikerült.

A meghívás tíz napra szól, ezt az időt meghosszabbítjuk itt másik tíz nappal. Aztán Rómába megyünk, a gyereket intézetbe adjuk, keresünk valamilyen szállást – az a régi terv a Collegium Hungaricummal természetesen nem aktuális már számomra – és nekikezdünk ennek a különös életnek, amelyet olyan sokan élnek mostanában. Mindent el akarok követni, hogy ne kényszerüljek hazamenni, amíg Magyarország csatlósállam és otthon a kommunisták uralkodnak. Sikerült úgy eljönni onnan, hogy nem engedtem a csábításaiknak, sem a fenyegetéseiknek. Valószínűleg ezért is engedtek el: belátták, hogy nem tudnak felhasználni. Azt hiszem, hosszú időbe telik, amíg hazatérhetünk.¹⁸

44

Ti már túl vagytok a kezdeti tüneteinek annak a betegségnek, amelyben mi most hápogunk. Hálás lennék gyakorlati tanácsokért: meddig tart és mi a tüneti kezelés gyógyszere? Amit Heini a pionírok szelleméről írt, abban is igaza volt; ez a szellem számomra nem egészen idegen. Természetesen mindent otthon hagytunk, többek között az – államosított – Révainál 50 kötet könyv szerzői jogait.¹⁹ Ez a „minden” már nem volt sok, de mindenesetre minden volt. Pionírok számára ez nagy könnyebbség.

Hálás lennék és nagyon érdekelne tudni, hogyan látjátok a közelebbi és távolabbi jövőt? Nagyon köszönöm az U.S. News-t,²⁰ sokat tanultam belőle; légy olyan jó Heinikém, mondd le most már a lapot, mert idekünn másképp is megkapom. Sok köszönet érte.

¹⁷ Utalás Lax Péter házasságkötésére. A feleség, Anneli (Cahn) Lax (Katowice, Lengyelország, 1922 – New York, 1999), matematikus. Ahogy férje, úgy ő is Richard Courant tanítványa volt. Doktori tanulmányai során ismerkedett meg férjével. Haláláig ugyancsak az NYU matematika professzora volt. Elena Marchisotto: Anneli Lax: In Memoriam. *Humanistic Mathematics Network Journal*, (21) 1999/1. 1.

¹⁸ Márai Sándor soha, még csak rövid családi látogatásra sem nem ért vissza Magyarországra. ¹⁹ A patinás Révai Testvérek első vállalkozása 1869-ben indult. Az államosítást követően 1950-ben jogutódjaként jött létre a Szépirodalmi Könyvkiadó.

²⁰ United States News: 1933-ban David Lawrence alapította hetilap. 1948-ban egyesült az 1946-os alapítású *World Report* című lappal, s ettől fogva mindmáig mint U.S. News & World Report (USNWR) ismert. Ld. <https://www.usnews.com/info/articles/2018/06/11/celebrating-85-years>. Letöltve: 2022. május 23.

Itt, mint mindenütt, sokan és sokat fecsegnek. Persze, senki nem tud biztosat. Azt hiszem, az időleges kompromisszumok csak eltolják a háborút. A lényeges a bizalmatlanság és ezt nem lehet alkalmi megegyezésekkel, sem egy állandósult szuperfegyverkezéssel eloszlatni. A csodához hasonlatos megoldás lenne, ha a Szovjetunióban valamilyen nivellálódási folyamat következne be. Erre kevés a remény. Anyám, testvéreim²¹ otthon maradtak, egy okkal több, hogy idekünn se foglalkozzak politikával. Valahol Rómában vagy Róma környékén keresünk egy bútorozott szobát. Könyveket és színdarabokat akarok írni. Más kérdés, kiknek.

Szeretettel ölel mindannyiatokat, Lax néninek kezét csókolja

Sándor

Márai Sándor levele a Lax házaspárnak

Nápoly, 1948 október 28.

Adr: Napoli (Posillipo)²², 7 via Nicola Ricciardi – Tel: 14–489

Kedves Klári és Heini,

néhány napja érkeztünk ide és ez az első levelém Nápolyból; ide küldték utánunk Heini levelét, melyet sokszor köszönök. Egy hétig Milanóban voltam, ahol rabló kiadóimmal iparkodtam egyezkedni, az eredmény persze tíz az egyhez, az olasz javára. Az út ide meglepően egyszerű volt: a rapido a 860 kilométeres utat Milánótól Nápolyig pontosan tíz óra alatt teszi meg, útközben csak háromszor áll meg öt-öt percre, Bolognában, Firenzében és Rómában. Két év óta sok minden javult itt; megint van állam és működik; vasút, posta, rendőrség közigazgatás, adózás megint funkcionál. Az élet sistereg és mindenki nagyon szegény. De valamilyen alázatos, különös, nagyon emberi módon szegények, különösen itt Délen. Nápolyban a statisztikák szerint egymillió zsebtolvaj él, ez igaz. Mégis, nem lehet haragudni rájuk, valamilyen állati-emberi alázatosság van a lényükben, s ugyanakkor, minden csirkefogóságuk mellett, a pillanattól, amikor átlép az utas a határon, körülvesz mindenkit egyféle emberi atmoszféra, a jólelkű emberiesség légköre. A zseborára vigyázni kell, de azt a tál makarónit mindenki szívesen megosztja a másikkal.

45

²¹ Márai édesanyja Grosschmid Gézáné Ratkovszky Margit (1874–1964). Márai testvérei: Jáký Gyuláné Grosschmid Katalin (1904–1985), Radványi Géza (1907–1986) és Grosschmid Gábor (1909–1985). A filmrendező Radványi Géza 1926 és 1939 között nyugat-európai lapoknál, illetve német és francia filmstúdiókban dolgozott. A második világháború után a Színház- és Filmművészeti Főiskolán ő lett a filmfőtanszak első vezetője. 1947-ben készült a világhírt hozó *Valahol Európában* című filmje. 1949-ben ő is elhagyta Magyarországot, először Rómában, majd Münchenben telepedett le. Külföldön több mint húsz filmet rendezett, amelyek közül a leghíresebbek a *Légikisasszonyok*, *A tirolai kastély*, *A sztálingrádi orvos*, *a Tamás bátya kunyhója*. 1977-ben tért vissza Magyarországra.

²² Posillipo: Nápoly I. kerületének neve. Márai és felesége 1952-ig laktak itt, innen telepedtek át New Yorkba. Márai Sándornak a levélcímbe idézett nápolyi lakhelyén, a Villa Ricciardi falán emléktáblája is van. Azaz, mivel az épület mára romossá vált, emléktáblája a szemközti ház falára került (Nicola Ricciardi 7.). Márai itt írta a magyar emigráció emblematikussá vált versét, a *Halotti beszédet* 1951-ben.

Lola nagybátyja, aki ide deportált életet él hetedik éve, keresett számunkra lakást, ami nem könnyű. De végül itt vagyunk, magasan a város és az öböl felett, egy háromszobás lakásban, amelynek minden berendezése két matrac. Igaz, még a W. C. ablakából is a Vezúvot látni, az öblöt, s ezeket a káprázatos posilippoi [sic – Sz. Á.] kerteket. Nagyjából berendezkedtünk, a fontos, hogy egyedül vagyunk. A két matrachoz van egy nagy terasz is. Szomszédunk az öreg Benedetto Croce,²³ akihez a napokban megyek tisztelegni, talpig feketében, ahogy itt szokásos; a *soggiorno*-t, a tartózkodási engedélyt itt most elég barátságatlanul kezelik, de remélem, Rómából majd segítenek. Valahogy egészen egyszerű itt az élet; szennyes és koldus élet ez, s mégis, az egészben van valami királyi túlzás, nagyság és méltóság. Egész télen van friss gyümölcs és főzelék, a házban van halas és boros, a borok csodálatosak, a Vezúv nem hasztalan trágyázta évmilliókon át a lávahamuval ezeket a dombokat. Aztán van itt más is. Nápoly mindig a titkos társaságok városa volt, ma is az; a maffia-k, a carbonari-k, a lazzoroni-k városa ez, a nagy amerikai gangstervezérek, az Al Capone-k mind innen származnak; a rendőrség is rablók gyülekezete, a *soggiorno* ügyét hármunk számára egy elegáns pederasztá hivatalnok intézte, aki tüntetően mutogatta fiókjában az irdatlan revolvért; de végül beérte egy doboz amerikai cigarettával. Van itt valami füledt és romlott is, a szennyes nagyság és rothadó méltóság mellett; olyan az egész, mint a morfium; veszélyes, mérgező és mégis jó. Megértem, hogy az öreg Tiberius²⁴ végül itt ült hét éven át, szemközt a szigeten – ahová Posilippóból éjjel-nappal jár a vaporetto, 300 líráért, tehát [pár?] centért hozza és viszi az embert, s ha felülök a matracra, ahol alszom, a holdfényben, Capri és Amalfi között a szigeteket látom, ahol Ulysses és társai viaszkkal tömték be a fülüket, hogy ne hallják a szirének veszedelmes énekét. Minthogy semmi más gondom, arra is gondolok, talán nem is lesz rossz megoldás, a végén a közeli szigetek egyikén disznóvá változni át valamilyen önellátó Kyrke karjai között.

Ez nem rossz terv, különösen, mert az irodalom, különösen a magyar irodalom már a kutyának sem kell, sehol a világon. Az író lassan olyan lesz, mint az eretnek: egyedül ül egy szigeten, a sűrűben és mormolja a varázsszavakat, melyeknek néhány hóbotos hívó számára van már csak értelmük. A tömeg fanatikusan ordít valahol, a sportpályákon és a népgyűléseken; az eretnek jól teszi, ha egyedül marad.

Tökéletes „klíma”-változás ez; s nagyon örülök, hogy idejöttünk. Kezdetnek néhány hónapra, a tökéletes elszakadást jelenti mindentől, ami volt. Mindezt azért írom, hogy kedvet csináljak Nektek egy téli repülőútra; addig kitanulom itt a dörgést és jó cicerone²⁵ leszek. Azt hiszem, nem bánjátok meg; s hogy nekünk mit jelentene, fölösleges leírni.

²³ Benedetto Croce (1866–1952), filozófus, politikus. 1922-ben még lelkesedett Mussoliniért, ám később a fasizmust az *erkölcs betegségeinek* nevezte. Nápolyban annak a Giambattista Vicónak egykori házában élt, akiről könyvet is írt.

²⁴ Tiberius (i. e. 42 – i. u. 37), Róma második császára. Uralkodása végén Capri szigetére vonult vissza, ahol orgiákat rendezett, és szinte teljesen kivonta magát az uralkodói teendői alól.

²⁵ Cicerone: idegenvezető, Cicero nevéből képzett szó.

Az amerikai flotta a görög vizekről idelátogatott most a nápolyi öbölbe. Nézem a nagy dögöket a vízen, s arra gondolok, amit Heini írt; csakugyan nagy különbség 39-cel szemben, hogy az angolszászoknak most már támaszpontjaik vannak Európában, ha más nem, hát néhány kikötő és repülőtér. A kikötőket talán tudják tartani, a repülőterek csak akkor érnek valamit, ha villámgyorsan és atomerővel el lehet onnan pusztítani az orosz felvonulás utánpótlási támaszpontjait.

Ha háború lesz, akkor az IRO-val²⁶ átmegyek innen Észak-Afrikába; oda nem jön orosz; de csempészek is átvisznek.

Lehet-e itt írni, ezt még nem tudom; a klíma majd megszabja a munkafeltételeket; valószínűleg nem véletlen, hogy Nápolynak, Platon óta csak filozófusai voltak, írója soha. Nagy melegben lehet bölcseket gondolni, de nem lehet bonyolult mellékmondatokat fogalmazni.

Most, hogy közelebbről látom itt az IRO-tábor életét, úgy érzem, sok színt lehetne innen adni a film-synopsisnak; irdatlan anyag ez, olyan sorsok, amilyent csak ez az idő tud alkotni. Nagyon megnyugtat, hogy Heini nem találta nevetségesnek az ötletet.

Kérlek, írjatok néha. Lola is ír a napokban, egyelőre nagyon fáradt, mert még nem teljesen egészséges, és az ugrás ide mégis elég nagy volt. A gyerek pompás kis útitárs, imádja itt a piszkot és tökéletes nápolyi utcagyerek lesz belőle. Sok szeretettel köszönt és ölel mindkettőtöket

Sándor

Szeretettel ölel

Lola

47

Márai Sándorné levele Lax Henriknének

Napoli Posillipo 7 via Nicola Ricciardi
Nov. 22. 948.

Édes Klárikám, végre annyira vagyunk, hogy én is ráérek egy levél írására. Tegnap volt négy hete, hogy itt vagyunk, azóta szünet nélkül takarítottam, hangyát és svábbogarat irtottam, főztem, mosogattam és minden egyebet csináltam, ami a háztartás örömeivel jár. Most végre úgy ahogy rendben vagyunk, s többé kevésbé kialakult a napirendünk. Végre kezdem Nápolyt is látni. A lakásunk egy villa második emelete óriási parkban, gyönyörűen fekszik, nagy terasszal a tengerre, Caprira, Sorrentora, a Vesuvra, mindez álomszerűen hangzik, ha közbe nem a padlókat és falakat lestem volna inkább az elvetemült svábok miatt. Leírhatatlan az a piszkos, ami itt volt. Lajos²⁷ vette ki a lakást számunkra, ő is velünk lakik, és szegény már előző-

²⁶ International Refugee Organization (IRO): az ENSZ által 1946. augusztus 20-án alapított kormányközi szervezet a háború okozta óriási méretű menekültprobléma kezelésére. Az IRO 1952-ig működött.

²⁷ Marton [Moskovics] Lajos [Luigi Marton] (1892–1963), Márai Sándorné anyai nagybátyja. 1946-tól a Nápoly melletti Bagnoliban, az IRO-nál dolgozott, menekültek kivándorlási ügyeit intézte.

leg két hétig takarított, hogy illő módon fogadhasson minket, nem is értem, hogy lakhattak itt előttünk emberek, pedig laktak. Hála a flitnek²⁸ és DDT-nek,²⁹ sikerült mindent kipucolni, Lajos még újonnan festette a szobákat is, és igazán olyan aranyosan készített el mindent, és úgy várt minket, mintha Apa csinálta volna. Három szobánk van, és egy „garderobe”? ami nagyon jól jön a poggyászosoknak és ruháknak, egy fürdőszoba, beépített folyóvízes bidével, viszont a kádba nem lehet meleg vizet engedni, hanem úgy előre melegített fazékból beleönteni (szóval hordó), ezek olyan titkok, egy cabinet de toilette, és megfelelő mellékhelyiségek. Egyik szobánk hálósobánk, egy szoba a Lajos szobája, ami egyúttal Sanyi dolgozója, mert Lajos reggel nyolckor megy hivatalba és este hétkor jön haza, egy ebédlő, óriási nagymama kredenccel és asztallal (talán ezért érzem magam olyan otthonosan benne), itt alszik János egy díványon. János reggel kilenckor megy iskolába, már egyedül, egész a közelbe, nagyon szép helyen a Barnabita barátokhoz.³⁰ Ott van délután fél hatig, ott is ebédel. Meglepő gyorsan illeszkedik bele az új helyzetekbe és aranyos. Csodálatos módon hamarabb ragadt rá a francia beszéd Genfben, amit most épp oly rohamosan felejt. Genfben sűrű könnyhullatások között hagyta ott az iskolát, amibe előzőleg kötéllel kellett elvoncsolni, beleszeretett a tanítónőbe, aki valóban egy elragadó fiatal lány volt. Mikor utolsó nap elbúcsúztunk tőle (egy rajzot csinált neki emlékebe), zokogva mondta nekem útközben: „Hát mondd, lehet egy ilyen nőt elhagyni?” Elég korán kezdi. A Barnabitáknál, remélem, nem fenyegeti ilyen veszély! Van egy femme de ménage-om,³¹ aki reggel jön, kitakarít. Gyorsan és ügyesen rendbe rak mindent, elmosogat és tizenegy felé szerencsésen eltávozik, ami mindig megkönnyebbülés számomra. Különben montenegroi (kuruc), csak szerbül és olaszul tud, így inkább kézzel lábbal értekezünk. Ha kész a takarítással, leül szembe velem a fauteuilbe és cigarettázik. Tegnap nagyon sietett, mert lóversenyre ment! Mikor fogok már én Nápolyban lóversenyre járni?! Az ebédfőzéssel nincs sok dolgom, mert Sanyival egyedül vagyunk, vagy bemegyünk a városba, vagy itthon eszünk valami csekélységet, este aztán mind együtt vacsorázunk, amit már rendszerint reggel készítek elő.

Eddig így alakult a napirendünk, és most már semmi ez a munka nekem ahhoz képest, ami itt volt! Nagymosás a terazzán zajlik le, mint itt mindenütt, egy óra múlva már ki is szárad minden. Talán ez a napsütés a legjobb itt. Az esték már hűvösebbek, az ebédlőben van egy kályha is, nemsokára ki fogjuk próbálni. Ha soká maradunk itt, amire minden kilátás megvan, remélem meg fogtok itt látogatni minket. Pillanatonként érkeznek ide amerikai hajók, igazán már karácsonyra is kirándulhatnátok ide, legalább komolyan érezném,

²⁸ Flit: a 30-as években alkalmazott közismert rovarirtó szer, régi lapokban fellelhető a hirdetése.

²⁹ DDT: diklór-difenil-triklórétán, igen nagy hatású, emberre is veszélyes rovarmég, amelyet a 60-as években betiltottak. 1948-ban azonban még orvosi Nobel-díjjal jutalmazták a feltalálót.

³⁰ Barnabiták vagy paulánusok (Szent Pál Fiai): klerikus szerzetesrend. 1530-ban Milánóban alapították. Nevüket a Szent Barnabás kolostorról kapták, ahová alapítójuk visszavonult. Céljuk „a klérus vallásos szellemét előmozdítani, és a laikusokat az erkölcsös életre visszavezetni” elsősorban a példaadó étellel és népmissziókkal.

³¹ Femme de ménage (francia): takarítónő.

hogy közelebb kerültünk hozzátok! Olyan sok mindenről kellene beszélni! Embert alig látunk, nem tudok jól olaszul, ami nagyon hiányzik, nem szeretek így sántikálni idegenben. Genfben sokkal jobban éreztem magam ebből a szempontból. Majd csak megtanulom ezt is valahogy. Magyarot még hírből sem látni, ami egész jó, mert közbe volt Sanyi Rómában, azt mondja, rémes, ami ott jobb- és baloldalban hemzseg. Olyan jó területen kívüliséget, mint Genfben volt, nehéz lenne ott megszervezni, azért egyelőre jobb itt és szebb is a tenger partján. Remélem, itt fog tudni dolgozni Sanyi, mert hisz ez lenne egyetlen értelme itt tartózkodásunknak. Az ő helyzete sokkal nehezebb, mint az enyém, egyensúlyt tartani, és beledolgozni ebbe a reménytelennek látszó világba, nem könnyű feladat! Eddig nagyszerűen bírta, remélem, ezután sem lesz baj. Már ahogy kihozott minket és idáig hozott, egy csodálatos teljesítmény volt.

Remek vonattal jöttünk Milánóból direkt ide, déltől estig, kilométerre az a távolság, ami Pest – Zürich, és az Alberg-expresszsel déltől *másnap* estig tartott. Általában nagy rend van itt már. Persze nem svájci relációban, hanem úgy közép-európaiban. Minden kapható, telefonhívásra mindent felhoznak, az emberek kedvesek és jóindulatúak, ha tudnék olaszul, nagyon hamar otthon érezném itt magam. Megírom a telefonszámunkat, 14489, itt úgy sem hív fel egyelőre senki, talán onnan könnyebb.

Honvágyam csodálatos módon nincsen. Senki után nem vágyódom, aki ott maradt, lakásunk után legkevésbé, ez sokkal jobb és tágasabb, és családnak itt van nekem angyali jóságú Lajosunk. Marcellék mindig készülődnek ki, nem tudom, mit csinálnak még olyan sokáig ott. Marcelle azt írta, teljesen meggyógyult, a seb végre behegedt a lábán, és jól érzi magát. Adja Isten, pourvu que çela dure!³²

Berendezésünk rendkívül hiányos. Ha tudtam volna, hogy így fogunk „leülni” valahol, másképp csomagoltam volna. Egy pár törött bútorból áll a berendezés, asztalos, üveges, kárpitos még tegnapig dolgozott, hogy valahogy lakni tudjunk, fehérneműt se hoztam eleget könnyelmű módon, pedig lehetett volna, de valahogy úgy utaztam el, hogy féllábbal otthon is maradjak, igazán nem gondoltam rá, hogy stafírungot vigyek. Talán még ki tudok kapni valamit valaki által, aki jön, mert félek, ha nem megyünk vissza, és ők még soká maradnak ott, nem fogunk semmit viszontlátni a holmikból. De annyi baj legyen, ez nem pótolhatatlan. Anyósóm költözött be a Zárda utcába, nagyon jól érzi ott magát.

Szeretnék rólatok hallani, Klárikám, mit csinálnak a gyerekek? Jancsi³³ még nem követi Peti példáját a nősülésben? Mi történt a húgoddal? Sikertült végül kihozni Londonba? Vészi Margittal találkozott Sanyi Rómában. Sajnálom szegény Biró Jolánt, nehéz lehet így egyedül maradni.³⁴ Egyszer kérdeztem már, mi van Stein Bandival?³⁵ Biztos ott lappang a közeletekben.

³² Pourvu que ça dure (francia): reménykedjünk, hogy tartós legyen. Napóleon anyjának, Laetitia Bonaparténak (1750–1836) tulajdonított mondás fia koronázása alkalmával.

³³ Lax János (1925–2023), Lax Henrik idősebb fia.

³⁴ Utalás Vészi Jolán férjének, az író, filmíró Biró Lajosnak 1948. szeptemberi halálára.

³⁵ Stein Bandi: Lax Henrik egyik közeli barátja. Közelebbit nem tudunk róla, de izgó-mozgó, segítő szerepe volt.

Azt a karácsonyi kirándulást nem csak úgy írtam, igazán fontoljátok meg. Milyen szép lenne. Nem tudom, ismered-e ezt a vidéket, de érdemes megnézni. Egész más, mint minden, amit eddig láttunk, és nagyon szép. Most érnek a narancsok! Mivel csábítsalak még?! Hogy van Lax nagymama? Azt hiszem, neki találták föl Amerikát! Kiket láttok közös barátaink közül? Írj mielőbb Klárikám, egyelőre egyetlen örömöm a posta ebben a Rodostóban! Sok szeretettel öllelek mindannyiatokat, csókollak

Lola

Márai Sándor és felesége a Lax házaspárnak

Napoli (Posillipo), 7 via Nicola Ricciardi
1948 december 6.

50 Kedves Klári és Heini, köszönjük leveletek és Klári ma érkezett sorait, a szinopszis fordításával. Amikor ezt megköszönöm Jancsinak, külön bocsánatot kérek az alkalmatlanságért és megígérem, hogy cserébe, viszonzásképpen, mindig örömmel lefordítom magyarra az ő emlékiratait, ha egyszer megírja. (Sajnos a végén majdnem mindenki megírja.) Most, amikor angolul elolvastam, úgy érzem, nem olyan teljesen reménytelen, amire gondolok. Harminc percre a lakásunktól van egy nagy bagnoli-i IRO camp, ahová kijárok.³⁶ 6000 ember él itt, ez a legnagyobb tábor Olaszországban, s körülbelül olyan minden, ahogyan elképzeltem, csak persze még sokkal érdekesebb. Kitűnő filmet lehetne itt és ebből csinálni. A tábor lakóinak zöme szláv, sok a menekült szovjetpolgár, s a csehek viszik a hangot. Kb. kilenc hónap után kitör az embereken a türelmetlenség, mint a szülési vajúdás, s akkor legtöbbször Peruba utazik, aminek semmi értelme, mert csak kínlódnak ott. A sorsok, amelyeket a táborban és a tábor körül minden nap látok – s nagyon csekély változattal ez most már a mi sorsunk is – hatvan százalékban reménytelenek, ha... Ez a „ha” kettőnk, mármint Heini és közöttem az egyetlen nézeteltérés. Én azt hiszem, hogy automatizálódik egy folyamat, akár akarják a vezetők, akár nem. Heini azt hiszi, hogy ezt a folyamatot lehet szabályozni. Reméljük, hogy neki lesz igaza, mert – akármilyen súlyos egyéni következményekkel jár is számunkra a mostani helyzet stabilizációja – inkább elviselem az egyéni áldozatot, mintsem hogy egy háború árán meneküljek.

Még egyszer sok, hálás köszönet Jancsinak a fordításért és Nektek a baráti segítségért. A kézirattal itt nem kezdek addig semmit, amíg meg nem kapom a Heini által jelzett túlnani lehetőségre a választ.

³⁶ 1946 és 1951 között a bagnoli táborban kb. 8-10 ezer, többnyire közép-kelet-európai emigráns tartózkodott az IRO felügyelete alatt. Főként Argentínába, Ausztráliába, Kanadába és az Egyesült Államokba mentek innen az emberek. Egy időben súlyos járványokról és gyerekhalálokról tudósítottak innen a lapok.

Amit a Marshall-jelentésről³⁷ ír Heini, eszembe juttatja egy kínai barátom mondását, aki – jó húsz évvel ezelőtt – ezt mondta Párisban: „Kína occidentális³⁸ fogalom. A valóságban ilyesmi nincsen.” Tsié-Ton-Fa-nak hívták, a Sorbonne-on végzett és a kínai követség kultúrattaséja volt; megmagyarázta, hogy van terület, népesség, – amely, minthogy a szavaknak fonetikus értékkülönbségük van, ötven milliótól ötven millióig, Déltől Északig nem értik jól egymás nyelvét – van egy társadalmi rendszer, amelynek alapja ötezer éve a paraszti matriarchátus – mindez van, de „Kína” nincsen. Valószínűleg erre gondol Marshall is, amikor úgy véli, hogy ezt az amorph anyagot senki nem tudja megfogni.

A mi vergiliusi honfoglalásunk a valóságban lezajlott. Időközben jártam Rómában és meghallgattam az európai Federatio üléseit. Hát ebből bizony lassan lesz Egyesült Európa, de mégis ez az egyetlen járható út.³⁹ A magyar politikai emigráció nagyon szegényes. Három embert látni, akire talán építeni lehet: Peyert,⁴⁰ Baranyai Lipótot⁴¹ és a volt vatikáni követet, Apor Gábort.⁴² A többi magyarázza a bizonyítványt. – Ha Mici⁴³ jön – Lola külön ír erről – és Olaszországon át jön, szeretnénk vele találkozni. A mi künnmaradásunk nem titok, az ajtó zajtalanul és automatikusan becsapódott mögöttünk hazafelé; csak éppen nem hirdetjük hangosan, anyámra és testvéreimre való te-

³⁷ George C. Marshall (1880–1959), Nobel-békedíjas amerikai tábornok, a II. világháború alatt az Egyesült Államok vezérkari főnöke. 1946-ban Truman elnök Kínába küldte azzal a szándékkal, hogy megelőzze a polgárháború kibontakozását. Visszatérése után, 1947-ben az elnök külügyminiszterré nevezte ki. Marshall 1947. június 5-én mondta el fontos beszédét a Harvard Egyetemen, presztízse és hitele sokat nyomott a latban, amikor sikerült elfogadtatnia a Marshall-tervként ismert európai újjáépítési programját 1948-ban. Ugyanebben az évben az év embere lett a *Time* magazinban, immár másodszer.

³⁸ Occidentalis (latin): nyugati.

³⁹ Az európai integráció, az Európai Egyesült Államok gondolat egyik legnagyobb híve ekkoriban Winston Churchill korábbi brit miniszterelnök volt. *** Az integráció ezt megelőző terveiről ld. Németh István: *Európa-tervek 1300–1945*. Budapest, Eötvös Kiadó, 2001.

⁴⁰ Peyer Károly (1881 – New York, 1956), szociáldemokrata politikus. 1921 decemberében politikai megállapodást kötött Bethlen István miniszterelnökkel (Bethlen–Peyer-paktum), melynek értelmében mindkét fél kölcsönös engedményeinek köszönhetően korlátozott keretek között ismét lehetőség nyílt az MSZDP működésére. Tiltakozott az ország egyoldalú német orientációja és a belpolitika jobbratolóása ellen. 1944. március 19-én az elsők között tartóztatta le a Gestapo, Mauthausenbe hurcolták, ahonnan 1945 májusában tért haza. A háború után tagja volt az SZDP háború utáni első vezetőségének. 1946 decemberében elvbarátaival, köztük Valentiny Ágoston volt igazságügy-miniszterrel memorandumban tiltakoztak az SZDP egyre erősödő kommunistabarát politikája ellen. Az 1947 elején lezajlott XXXV. pártkongresszuson kibuktatták a pártvezetőség-ből és a választmányból. Az 1947. augusztusi országgyűlési választás előtt kilépett az SZDP-ből, a Magyar Radikális Párt jelöltjeként jutott be ismét a törvényhozásba. 1947 novemberében felfüggesztették a mentelmi jogát, nem várta meg a letartóztatást, november 19-én elhagyta az országot, s már másnap megfosztották az állampolgárságától. 1948-ban távollétében összeesküvés és kémkedés hamis vádjával nyolc évre ítélték.

⁴¹ Baranyai Lipót (1894 – Frankfurt am Main, 1970), pénzügyi szakember, 1936-tól 1943-ig a Magyar Nemzeti Bank vezérigazgatója, majd elnöke, az MTA tagja. A második világháborúból való kiugrás politikájának aktív támogatója.

⁴² Apor Gábor (1889 – Róma, 1969), diplomata, politikus, 1934 és 1935 között Magyarország bécsi követe, 1935-től 1938-ig külügyminiszter-helyettes, 1938 és 1944 között Magyarország vatikáni követe, a német megszállása miatt mondott le. Csatlakozott a Svájcban megalakult németellenes diplomatakat tömörítő Követi Bizottsághoz, és részt vett a sikertelen kiugrási kísérlet diplomáciai előkészítésében.

⁴³ Mici (1903–1991), Lax Henrikné Kornfeld Klára húga. Nem kapott beutazási engedélyt az Egyesült Államokba, mert 1945 után rövid ideig tagja volt az MKP-nak. Kanadába tudott kijutni, hosszas próbálkozás után. Fiával Montréalban élt egészen Lax Klára 1973-ban bekövetkezett haláláig. Ezután Lax Péter családjaához költözött New Yorkba.

kintettel, mert soha nem lehet tudni, mi jut az otthoni gentleman-ek eszébe?

Nagyon jól esett a hír, hogy jövő nyáron idejöttök. Nem fogtok csalódní, s hogy számunkra ez milyen öröm lenne, nem kell külön ideírni. A kocsit, ha nem nagyon drága, érdemes idehozni, mert van hová menni; majd idejében megtudok minden lehetőséget, s aztán lehet válogatni; Szicília mellett van itt egy ismeretlen földrész, Szardínia, talán érdemes azt is felfedezni. De ez a rész is felér mindennel Baia és Amalafi között. Nem véletlen, hogy mindenki itt kezdte, vagy itt fejezte be.

A magyar irodalommal baj van, mindenütt undorral utasítják el, ha magyar író munkáját ajánlja valaki, meg se nézik a kéziratot. Elkönnyvelték, mint afféle anekdota-irodalmat és ez most már nem kell senkinek; s persze nem lehet meggyőzni a világot, hogy a valóság más.

Lehet, hogy erre a felvetésre súlyosan rápirít a jövő, de változatlanul azt hiszem, hogy az oroszok nem tudják végig tartani a csatlós államokat, s ott bekövetkezhetnek változások. Az otthoni hírek minden héttel rosszabbak. Most nagy kardcsörtetésekbe kezdettek otthon. Aki tud, menekül, s megint látni a szomorú példákat, amint emberek a lakást őrzik, a pillanatig, amikor megtudják, hogy nincs már mit őrizni és minden elkésett.

Dolgozni kezdettem, írom a Polgár vallomásai harmadik kötetét. Ez a legnagyobb fényűzés, amit eddig életemben megengedtem magamnak. – Az olaszok jóindulatúak és reménytelenek; két és félmillió munkanélküli lézeng itt, nap mint nap sztrájkok. A bolsevizmus nem törhet át – csak ideiglenesen és csak háború esetében –, de a szocializmusnak az a formája, amit az angolok próbálnak, elkerülhetetlen Európában és azt hiszem, helyes is, ha bekövetkezik.⁴⁴ Nem a munkást kell munkára kényszeríteni, mint ezt a bolsevisták teszik, hanem a tőkét. Az adózás itt teljesen megbukott és Gasperriék⁴⁵ politikai okokból nem merik forszírozni; így aztán az egész államháztartás az amerikai segítségre épül. Ez így nem tarthat sokáig.

Szeretettel ölel mindkettőtöket és még egyszer hálás köszönet Jancsinak
Sándor

Drága Klárikám, mindkét leveletetek köszönöm, a kilátásba helyezett karácsonyi csomagot is. Ti csak „mint a mezők liliomát...”⁴⁶ Kár, hogy nem jöszök karácsonyra, nyár még oly messze van, de ha igazán jönnétek, végre

⁴⁴ Az 1945 nyarán tartott parlamenti választáson a háborút megnyerő Churchill egyértelmű vereséget szenvedett, és a munkáspárti Clement Attlee lett az ország miniszterelnöke. A baloldali kormány átalakította a gazdaság nagy részlegeit, köztük a Bank of Englandet, a vasutakat, a szénbányákat és a nehézipar egy részét. Ezzel együtt szociális intézkedéseket hoztak, bevezették az ingyenes egészségügyi ellátást és a társadalombiztosítást (utóbbi biztosította a nyugdíjat, betegség esetén a táppénzt, munkanélküli-segélyt és a temetési segélyt). Ekkortól lett hozzáférhető az ingyenes oktatás is, egészen az egyetemi szintig. Attlee kormánya fenntartotta a gazdaság állami kontrollját, amelyet még a háború során vezettek be, és ennek köszönhetően a munkanélküliséget sikerült 3 százalék alatt tartani.

⁴⁵ Alcide De Gasperi (1881–1954), olasz politikus, államférfi. 1946-ban rövid ideig Olaszország ideiglenes államfője. 1946–53 között az Olasz Köztársaság miniszterelnöke, több alkalommal belügy- és külügyminiszter is. Egyike az európai egyesülés első híveinek.

⁴⁶ Utalás az Újszövetségre. „Az öltözet felől is mit aggodalmaskodtok? Vegyétek eszetekbe a mező liliomait, mi módon növekednek: nem munkálkodnak és nem fonnak.” Máté 6:28.

nem kellene rajtatok osztozkodni millió emberrel, mint Pesten, hanem igazán velünk lehetnétek. Bár ahogy Heinit ismerem, nem tudom, nem-e tart itt Nápolyban is néhány „pacit” stikában!? Gondoltam, hogy Stein Bandi nem megy vissza, de azt hittem közelebb van már hozzátok, tőlem senki meg nem tudja, annál is inkább, mert magyart még hírből se látni erre felé. Helénnek megmondhatod, hogy itt vagyunk, úgys készültünk Lajossal írni néhány családi lapot, de talán ne szólj neki távolabbi tervekről, hosszabb olasz tanulmányút, ennyi köztudomású. Ostoba és alaptalan ez az óvatosságom, mert hisz visszafordulni már úgysem lehet. Mindenesetre, ha tudtam volna, hogy így és itt kötök ki, másképp csomagoltam volna. Most már késő ezen morfondírozni. Köszönöm, Klárikám, hogy gondoltál ránk Micivel kapcsolatban, igazán örülnék, ha sikerülne kijutnia. *Ha Itálián át jönne*, esetleg Napolin át, akkor igazán hálás lennék, ha néhány vagy egy koffert kihozna nekem, különben túl komplikált lenne. Persze csak ha *k. passzus-sal* jön, másképp úgyse lehetne hozni. Anyósomnál a Zárda u-ban van a fehéreneműm, de ő maga sem tudja, melyik kofferban, úgyhogy ezt tudnom kellene biztosan, hogy őt pontosan értesíthessem, mit adjon oda. Forintunk van Pesten, úgyhogy a Mici költségeit lehetne onnan fedezni, a feladást úgys forintban lehet fizetni, erről az ügyvédünket kellene értesíteni, aki helyettünk ott disponál. Ha van még rá idő, értesíts, akkor azonnal írunk. Valahogy most ott tartok, hogy már az otthon hagyott holmi sem hiányzik, és két lepedővel és plaidekkel is lehet létezni.

Ma Mikulásra olyan meleg van, hogy tavaszi ruhában sétálunk, de voltak közbe nagyon hideg napjaink, ami itt rendkívül kellemetlen. Kőpadlók, simpla, rosszul záródó ablakok, egy bűdös petróleum kályha, ami meleg helyett inkább bűzöket terjeszt, nem a legkedélyesebb, lefekvéshez pedig fel kell öltözni, mint Szibériába! Remélem, nem lesz sok ilyen napunk, mert ez nagyon kedélytelen.

Sanyi úgy érzi, itt hosszú időre kell berendezkedni, amitől én kissé megriadok, mert igazán úgy érzem itt magam néha, mint Rodostóban, és nem tudom megérteni, miért éppen itt kell lenni? Sanyi úgy találja, hogy ez jó és a legfontosabb mégis az, hogy ő tudjon dolgozni, amit itt nagy kedvvel kezdett el, hát más igazán nem számít. Az én munkaköröm úgy látszik, már csak a házimunkákban fog kimerülni, ami nincs helyhez kötve, és aminél érdekesebbet is el tudok képzelni, de nem tudok rajta változtatni. Itt aztán igazán nem is kezdhetnék máshoz, mert idegen semmiféle munkát nem vállalhat, de nem is fenyeget ez a veszély, mert időm se lenne hozzá. Honvágy ellen járatunk egy otthoni újságot és esténként hallgatjuk a rádiót, ennél jobb ellenszer nem kell. Viszont honvágyam van Páris után és Svájc után, de különösen Páris után, ahol én sokkal otthonabbnak érezném magam. Viszont Sanyi nem szereti se Páris, se a franciákat, így egyelőre ez is csak vágy marad. Talán, ha kitisztul a világ és megint lehet úgy utazni, ahogy az ember akar és nem, ahogy engedik, majd el lehet menni néhány hétre Párisba is. Elképzelhetetlen, hogy ne csinálják meg előbb-utóbb az Európai Egyesült Államokat, ezt még nagyon szeretném megélni, mert így élni, ahogy Európában élnek még mindig az országok, ez egyfajta tébolyhoz hasonlít. Néhány órányi távolságokra a

vámhatárok, a pénzváltások, a szekatúrák, az engedélyek, olyan, mint egy cauchemar.⁴⁷ Hogy a nyelv különbség sem akadály, példa rá Svájc, ahol csodálatos rendben megfér egymás mellett a francia, a német és az olasz nyelvterület, szóval így is lehet! Remélem, erre egyre több ember fog rájönni, mint egyetlen lehetőségre, és akkor meg is csinálják. Persze közben vannak még az oroszok és függelékeik... de néha csodák is történnek. (Már az is csoda, hogy itt ülünk mindannyian a Posillipon.) János változatlanul aranyos, és bámulom az okosságát, ahogy naponta nekimegy az iskolának egyedül, alig egy-két szót értve, de belátja helyzetünket és a maga módján segíteni akar.

Szeretettel öllelek mindnyájatokat

Lola

Márai Sándor Lax Henriknek

Napoli, 1949. január 10.

Posillipo, 7, via Nicola Ricciardi

54

Kedves Klári és Heini, köszönjük kedves soraitokat, időközben Ti is megkaptátok az én gyenge órában írott, hamleti tépelődésem. Ehhez csak azt tudom hozzáfűzni, hogy az élet, eddigi tapasztalataim szerint, nem annyira hőstett, mint inkább türelemjáték. Ezt a játékot most már mindenképpen végigspeculálom. Igaz, gondolnom kell arra, hogy ez a posillipoi merengés nem lehet végleges megoldás. Az év végére gondolok változtatni ezen a helyzeten. Azt hallottam, a londoni P.E.N. Club tud régi tagjainak ún. preference-quotát szerezni az Egyesült Államokba. Megkísérlem ezt is. Húsz éve tagja vagyok a Pen-clubnak, a felszabadulásnak nevezett homályos események után a magyar tagozat elnökévé akartak választani, de ezt akkor igazán naseweis⁴⁸ bölcsességgel, mert nem volt nehéz előrelátni, hogy nem a magyar irodalmat képviselem majd, hanem az ázsiai marxista ima-malom egyik orsóját pergethetem csak, nem fogadtam el. Talán sikerül most vízumot szerezni, s akkor átmegyünk Kanadába vagy az Egyesült Államokba. Fizikai munkát is hajlandó vagyok végezni. De addig még látjuk egymást a nyáron; ebben a nagy sivárságban ez az öröm éltet. Ne jertek nagyon későn. Addig én felásom a környéket s remélem, találok számotokra sok mindent. Néha úgy érzem, 1934–38 között élünk.

Heinikém, azt hiszem, tévedsz. Az irodalom – a magaméről nem is beszélek, nem elsőrendű szükséglete már a világnak. Leghelyesebb, ha mindig magunkban keressük a hibát, mikor nem sikerül valami. Úgy értem, még ifjúkorunkban is, gondolatok vissza, egy új Hauptmann-darab, egy Thomas Mann regény, egy Rilke-vers, vagy otthon Ady, Babits, Kosztolányi, milyen elsőrendű élmények voltak mindannyiunk számára. Nem igaz, hogy csak a tömegszenvedélyek, a sport, a mozi, a politika okozzák ezt a közönyt. Az irodalom valahogy nem tud felelni arra, amit az emberek kérdeznek tőle. Azt

⁴⁷ Cauchemar (francia): lidércnyomás.

⁴⁸ Naseweis (német): kotnyeles, szemtelen.

irodalom azt mondja a bolsevizmusra: „Nem!” – és igaza van, azt mondja a nácizmusra is, hogy „Nem” – és megint igaza van, csak éppen nem mondja soha, hogy „Igen” – s egy teljesen tagadó magatartás soha nem lehet válasz. Más is kell hozzá. – Tarsusból elindult egy napon egy trachomás és epileptikus zsidó és „megváltotta” a világot. Úgy látszik, ezt *is* várják az emberek az irodalomtól. A tarsusi epileptikus jó író volt.⁴⁹

Lola egészségi állapota újabban nem tetszik nekem, de ezen senki nem tud már segíteni, csak Heini, ha itt lesz. Addig húzzuk, diétákkal, ahogy lehet. Én mesterséges kitérőkkel erősítgetem magam: ezt a lázas helybenjárást, amit most csinálok, másképpen nem tudnám elviselni, pld. két napra, minden ok nélkül, kihagyok mindent, cigarettát, alkoholt, feketét, még az evést is, pirított kenyéren és narancsleven élek, s akkor megint jól bírom az egészet egy hétig. Ilyen igényes lesz az ember vagy ilyen szerény?

Szeretnék megkérni, vállaltok el nálam a tiszteletbeli olvasó szerepét. T.i. olvasóimat most már számozni kezdtem – összesen nyolcan vannak, nyáron majd csinálunk egy csoportképet, s ha megengeditek, a személyesen gépelt kézírataim a jövőben bemutatom majd Nektek, s aztán hólapdaszerűen a többi hatnak. Nem kell elolvasni, de föltétlenül tovább kell küldeni a megadott címekre, mert máskülönben megszakad a lánc.

Otthon szorgalmasan dolgoznak. Háború esetére előkészítik az országot, mint katonai előtért, kompromisszum esetére sivatagot csinálnak, hogy az osztrák és német békekötés után is tarthassák magukat.⁵⁰ A rádióban a múltkor – magam hallottam – a népszámlálást magyarálták és a „foglalkozás” rovat kitöltésére a következő tanácsot adták: „Pontosan meg kell jelölni, tehát így: foglalkozás nélküli aggastyán. Vagy: foglalkozás nélküli csecsemő.” Sokáig gondolkoztam, mit írhatnék a rovatba? Azt hiszem, foglalkozás nélküli olvasó vagyok ezidő szerint. Ilyen is kell, az osztálynélküli társadalomban.

Nem hallottál arról, hogy fel akarnak állítani egy Nemzetközi Egyetemet? Én ugyan nem vagyok tanárúr, de lektornak, vagy akár hallgatónak szívesen elmennék. Sokáig tart, amíg megértik, hogy emigrált írókat, művészeket, egyetemi tanárokat nemcsak akkor lehet használni, ha péknek vagy asztalosnak képezik át őket.

Írjatok gyakrabban egy sort és nagyon érdekel, sikerült Micinek kijutni? Igazán az utolsó menet lesz.

Sok szeretettel ölel mindkettőtöket

Sándor

⁴⁹ Utalás Pál apostolra, azaz Saulra, aki a kis-ázsiai Tarsusbán született időszámításunk kezdetén.

⁵⁰ Ausztriában 1955. október 26-án foglalták alkotmányba az ország örökös semlegességét, ezzel a második világháború befejeződése után tíz évvel az ország visszanyerte teljes szuverenitását. Ld. Rolf Steininger: *Austria, Germany, and the Cold War: From the Anschluss to the State Treaty 1938–1955*. New York – Oxford, Berghahn Books, 2008; Stefan Karner, Barbara Stelzl-Marx, Alexander Tschubarjan (Hrsg.): *Die Rote Armee in Österreich. Sowjetische Besetzung 1945–1955*. Dokumente (Krasznaja Armija v Avstrii. Sovetskaja okkupacija 1945–1955. Dokumenty). Übersetzung aus dem Russisch: Arno Wonisch. Übersetzung aus dem Deutschen: Elena Anderle-Schmatz. 2., durchgearbeitete Auflage, Wien [u. a.], Oldenbourg, 2005.

P. S. Az ügynökökkel nem volt szerencsém; a német nem felelt, a magyar felelt, aztán megint írtam neki és többé nem hallottam róla. Utóbbinak vannak tőlem könyvei, ha Klári megengedi, az ő címére átküldetném, csak letét kedvéért. Szabad?

Márai Sándor levele Lax Henrikné Kornfeld Klárához

Napoli (Posillipo) 7, via Nicola Ricciardi
49 2 9

Drága Klári,

nagyon röstellem, hogy ezzel a kéréssel alkalmatlankodom, de talán nehéz helyzetem mentség erre. A magyar ügynökről van szó, akivel teljesen befagytam. Már nem is akarok egyebet, mint visszakapni a könyveim. Nincs könyvem és hazulról most már egyáltalán nem, de külföldről is nagyon nehezen tudok példányhoz jutni. Az utóbbi nehézség oka az általános tisztességtelenség, amely a könyvkiadók berkeiben nemzetközi vonatkozásban fellelhető.

Tudom, hogy a könyveim amerikai elhelyezésének az esélye: –1%. De ezt is meg kell kísérelnem a mostani helyzetben, A mellékelt levélből minden kiderül. Arra kérem, drága Klári, ha ez nem nagyon alkalmatlan, legyen szíves ezt a levelet ajánlottan elküldeni Greenburger úrnak,⁵¹ már t.i. abban az esetben, ha a mellékelt elismervény szerint átvett könyveket eddig nem küldette volna el a Maga címére. Ebben az esetben a levél tárgyaltan. De ha még őrzi a könyveket, akkor meg kell kísérelni a mellékelt levélben foglalt érvek segítségével a példányok visszaszerzését. Lehet, hogy ő kérni fogja a saját nyugtáját, ezért ezt is mellékelem.

56

És bocsánatot kérek. Mindez csak egy ici-pici morzsa abból a nagy sütebből, amit az emigránsnak meg kell enni; s mégis inkább ez, mint az otthoni foszlós kalács. – A napokban végre eldőlt a soggiornónk,⁵² az ittartózkodási engedélyünk sorsa; ezt megelőzte egy kiutasítási végzés, amely szerint tíz napon belül el kellett volna hagynunk az országot, máskülönben internálnak; felmentem Rómába és elintéztem ezt is, sőt megkaptam mindhármunk részére az „indeterminált soggiorno”-t, ami itt nagy dolog, mert nem szívesen osztogatják, s azt jelenti, hogy bárhol, bármeddig élhetünk Olaszországban. Ez nagy ajándék, olyan, mintha kaptunk volna ajándékba – kölcsönbe, rövid időre – egy hazát. A gyakorlatban annyi az értelme, hogy most már az olasz törvények értelmében feltétlenül jogom van itt a közeli Parco Virgiliano egyik magas fenyőfájára felakasztani magam.

Visszatérve az ügynökre, elképzelni sem tudom, mi készítette erre a csökönyös és sunyi hallgatásra, mert én igazán a legkorrektebben viselkedtem

⁵¹ Sanford J. Greenburger (1903–1971), irodalmi ügynök, saját, az európai irodalom kiadására szakosodott ügynöksége volt. Ügyfelei között volt többek között Franz Kafka és Jean-Paul Sartre is. Egyelőre feldolgozatlan hagyatékát a University of Oregon Libraries, Special Collections and University Archives őrzi. Mennyisége 38 doboz, 57 fm.

⁵² Permesso di soggiorno (olasz): tartózkodási engedély.

vele szemben, senki mással nem tárgyaltam ebben az időben stb. Valami együgyű alamusziséget gyanítok e viselkedés mögött. Nem érdekes, majd mást próbálunk.

Az értelmesebb emberek, akikkel Rómában beszéltem, nem hisznek most háborúban; a józanabbak véleménye úgy hangzik, hogy az orosz zsarolási periódus a vége felé következik, s ha a nyugati világ most komolyan megszervezi gazdasági, katonai és társadalmi erőit, s megfogadják Eisenhower tanácsát és minden képességükkel folytatják a fegyverkezést, akkor az oroszok nem mernek támadni és valamilyen időleges kompromisszum mégis létre jöhet. Más kérdés, hogy e kompromisszumon belül nem dobják-e oda az oroszoknak a Duna-medencét, Magyarországot? Azt hiszem, ez bekövetkezhet. Otthon a kommunisták mindenesetre tiszta helyzetet teremtenek: a magyar elitet most már minden eszközzel elsorvasztják, s végül deportáltatják. Az ő szempontjukból nem is tehetnek mást.

Várjuk a tavaszt és nyarat és reméljük, hogy Heini megunja az iszákos amerikaiak májbetegségeit és Maguk hamarább idenéznek, mint ígérték.

Mégegyszer elnézést kérek ezért a kérésért és Mindannyiokat igaz szeretettel öleljük, kezét csókolja

Sándor

A mellékelt levél:

Napoli (Posillipo) 7, via Nicola Ricciardi – Italy
1949 2 9.

57

Mr. Sanford Jerome Greenburger
New York 11 West 42nd Street

Tisztelt Uram,

múlt év októberében levelet írtam Önnek és megkérdeztem, hajlandó-e elvállalni irodalmi műveim képviselőjét az Egyesült Államokban? Ön 1948 November 2.-án kelt válaszában hajlandónak nyilatkozott erre. Szerződéstervezetet küldtem Önnek és eljuttattam az ön címére könyveim egy sorozatát (összesen hét kötetet), mely utóbbit Ön a birtokomban levő nyugta szerint átvett.

Ez ideje ismételt érdeklődésem dacára semmiféle választ nem kaptam Öntől. Minthogy ez az érthetetlen és szokatlan hallgatás, úgy az üzleti életben, mint a magánérintkezésben lehetetlenné teszi a kapcsolatok fenntartását, utolsó levelemben értesítettem Önt, hogy megkezdett és Ön által egyoldalú hallgatással félbeszakított tárgyalásainkat befejezettnek és eredménytelennek tekintem. Egyidejűleg kérem, szíveskedjék a birtokában levő könyveket Mrs. Clara Lax, New York 21 N.Y. – 160 East 72nd Street címére eljuttatni.

Minthogy erre a levelemre sem érkezett válasz, kénytelen vagyok még egy – most már utolsó – felszólítással fordulni Önhöz. Felszólítom, hogy a birtokában levő 7 könyvet azonnal juttassa el a fenti címre. Amennyiben e

levelem vételét követő 48 órán belül ez nem történik meg, úgy kénytelen leszek Ön ellen idegen vagyon gondtalan [sic – Sz. Á.] kezelése, és idegen érdek szándékos megsértése címén a törvényes eljárást haladéktalanul folyamatba tenni.

Tisztelettel

Márai Sándor

Ajánlott

Márai Sándor levele Lax Henrikné Kornfeld Klárához

Nápoly, 1949 február 11.

Drága Klári,

ahogy ez már lenni szokott, huszonnégy órával a levelem után jelentkezett végre – négy hónapos hallgatás után – Greenburger úr és értesített, hogy könyveim elküldötte a Maga címeré. Remélem, ez meg is történt és ha így van, akkor a tegnapi levelem tárgyaltan: bocsánatot kérek érette Magától.

Ha nem okoz különösebb zavart, legyen olyan jó és őrizze meg számomra ezeket a könyveket. Magam is azt hiszem, hogy ezidő szerint az én írással nem lehet semmit kezdeni Amerikában; az ottani *általános* ízlésnek nem felelnek meg. Legokosabb, ha ilyenkor az ember saját magában keresi a hibát, de ezen a hibán nem tudok változtatni. Várni kell.

58

Lola ma éjjel Magáról álmodott és reggel gyorsan felírta, amit álomban mondott. Ezt mondotta Magának: „A mai ifjúságot arra nevelik, hogy ne törődjön vele, ha soha nem éri el, amit szeretne. Ezért az embereket nem az ambícióra, hanem a beletörődésre kell nevelni, a sértődés nélküli beletörődésre.” Mindenesetre megírom, mert érdekes.

Sietek a postára ezzel a levéllel, hátha elébe fut a tegnapinak. Mégegyszer bocsánatot kérek és szeretettel kezét csókolom, Mindannyiukat öleljük

Sándor

Márai Sándorné levele a Lax házaspárnak

Napoli Posillipo 7 via Nicola Ricciardi

Március 8, 1949

Drága Klári és Heini,

e percben jött leveletek. Pontosan úgy látom a helyzetet, ahogy leírtátok. Mióta itt vagyunk, mondom, hogy angolul kell tanulni rendszeresen, anélkül nem lehet egy távolabbi perspektívára felkészülni. Elég nehéz lesz ebből a helyzetből kimászni. Nem tudom állandó életre megfelelné-e Sanyinak az ottani légkör? Valószínűleg van ott is egy intellektuális réteg, aki valóban irodalmat keres egy írónál, ami, azt hiszem, soha nem lehet ottani mértékkel mért bestseller, de erre talán nincs is szükség? Ahová néz az ember, ma mindenütt hallgatnak az írók, csak a ponyva virágzik. Ebben az eltömegesedett világban és elpusztult Európában nem is lehet azt várni, hogy az

emberek újra befelé és valami nemesebb felé forduljanak, mikor a létezés, a lakás, az evés lett számukra elsőrendű szükséglet! Ki kell várni, míg ez az idő elmúlik, vagy egy új háború úgylis elpusztít mindent, akkor az összes problémák megszűnnek.

Egyelőre nem panaszkodhatunk, hogy így alakult sorsunk. Csöndes, nyugodt atmoszférában élünk itt. Sanyi rendszeresen és sokat dolgozik. A Polgár vallomásai harmadik kötete remek és kortörténeti dokumentum, de avval tisztában vagyunk, hogy nem tartozik az ottani mértékkel mért bestsellerek közé.

Szeretném az Ararátot angolul olvasni.⁵³ Nem lehetne megkapni, esetleg kölcsön? Visszaküldöm, ha kell. Betegségem alatt olvastam magyarul, így biztos könnyen érteném és helyenkint igen jól szórakoztam rajta, például Ferenc József fürge kis magánéletén, ami igen meglepő volt. Bethlennével beszélgettem utoljára a könyvről, aki persze tüzet okádott Zilahyra és azt mondta, hogy nem akarna vele még egyszer az életben találkozni, de ha csak annyit mondana neki, hogy nem hitte volna róla, hogy ő is olyan, hogy bele-rúg a haldokló oroszlánba, ami megint egész Bethlennés volt! Az tény, hogy csak akkor volt boldog, ha beköltözhetett valamelyik arisztokrata fenekébe, azután forradalmi túlbuzdulásában kissé túpellengérezte őket, ami érthető módon rosszul esett nekik. De ettől még jó is lehetne a könyv.

Pech, hogy egy olyan nyelvterületre kerültünk itt fel, amit szintén tanulni kell, mennyivel könnyebb lett volna francia vagy német vidéken élni, ahol intenzívebben foglalkozhattunk volna az angollal, míg itt két nyelvet kell most komolyan tanulni. Olaszul meg kell tanulni rendesen, ha itt akarunk élni, és egyelőre nem akarhatunk mást. Olyan udvariasak, előzékenyek velünk, hogy az páratlan! Megkaptuk az indeterminable soggiornot, ami nem tudjátok elképzelni milyen nagy dolog, felér egy díszpolgársággal! Rövid hónapokra, amerikai útlevélre esetleg hat hónapra, maximum egy évre adják a tartózkodási engedélyeket, akkor újra kezdődik a hosszabbítási cirkusz. Ez a soggiorno azt is jelenti, hogy ha külföldre akarunk utazni, kaphatunk egy titre de voyage-t,⁵⁴ ami útlevélnek felel meg, tekintve, hogy útleveleink is lejártak, és azokat meghosszabbítani meg sem kíséreljük. Kíváncsi vagyok, mikor fognak erre otthon felfigyelni, egyelőre nem beszélünk róla és kérlek ti se beszéljétek. Meg lehetne hosszabbítani a régi útleveleket is itt „feketén”, minden államnak megvan a maga „kis követsége”, a disszidált hivatalnokok, az idejében elvitt pecsétekkel, kisebb nagyobb összegekért. Korlátlan időre hosszabbítanak, állítólag visumot is adnak rá nyugati országok és szemet hunynak a kis szépséghibák, mint az öt-tíz év vagy életfogytiglan tartó hosszabbításokon, úgy, hogy az utazásnak ez a módja is lehetséges még számunkra, de egy olasz titre de voyage talán jobb útlevél?

⁵³ Zilahy Lajos az ostrom idején, a Károlyi grófok pincéjében kezdte írni az élete főművének szánt Ararátot, ami 1947-ben jelen meg. A regényben Zilahy a magyar arisztokrácia széthullását ábrázolta. A mű kibővített változata a *Dukay család* című trilógia (1968). Angolul már 1949-ben *The Dukays* címmel jelent meg John Pauker fordításában (New York, Prentice Hall).

⁵⁴ Titre de voyage (TDV): menekülteknek kiállított dokumentum, ami az ideiglenes ország elhagyására, de oda való visszatérésre is lehetőséget ad.

Boldog vagyok, hogy Sanyi így tud itt dolgozni, és nagyon remélem és hiszem, hogy sikerül magát átverekedni ezen a nehéz korszakon. Ottani ügynökökkel nem érdemes tovább kísérletezni. Bár most újra jelentkezett egy és küld is neki valamit Sanyi, hogy semmi lehetőséget el ne mulasszunk, de nem remélek tőle semmit. Majd jönnek ők ha kell nekik valami, nem lehet a dolgok után futni, ez mindig így is volt. Itt kell megteremteni a kontaktust avval a réteggel, ami még megmaradt Európában a régi kultúrából. Nagyon remélem, hogy ez fog sikerülni, Svájcban kell elindulni. Közbe persze meg is kell élni, amire az itteni szerény életmód szintén a legalkalmasabb. Valahogy csak kihúzzuk addig. Persze egy ottani College tanárság, ahogy Heini írja, talán szintén megfelelne Sanyinak, ehhez előbb oda kellene utazni, és egy darabig ott élni, hogy közlőrl lássa a dolgokat. Ha jösztek, mindenről fogunk beszélni, nagyon nagyon várlak már!

Klárkám nem értem, hogy Mici nem tudja az útlevelet kiverekedni. Talán nem kivándorló útlevelet kellene kérni, hanem egyszerű angliai utazásra, vagy franciára, bizonyára van az ő mesterségébe vágó ürügy egy tanulmányútra vagy hasonló célra,⁵⁵ azonkívül biztosan vannak még megfelelő egyének akik pénzért elintéznék ilyesmit. Persze nagyon kell vigyázni a levelekre, különösen az amerikai postára figyelnek, nehéz kintről tanácsot adni. Írd meg nekem Klárkám, ha akarod a Mici címét, innen elküldöm a levelet Zsaszának, ő onnan továbbítja Pestre, ottani leveleket nem cenzúráznak annyira, különben is úgy írok hogy baj nem lehet belőle, adnék neki egy ügyvédi címet, akihez fordulhat tanácsért. Talán sikerül? Unalmasak ezek a körmönfont levelezések, de mit lehet csinálni? A „feketén” átjövés sem olyan nehéz. Most jött át egy ismerős család Bécsben ülnek szegények, és mint vágyálom lebeg előttük, hogy valamelyik IRO tábor felvegye őket, nyolcan jöttek át, szülők, gyermekek, meny és unokák, a legkisebb három hónapos. Ezt is lehet.

Sanyi még nem is látta a leveleket, nagyon fog örülni neki, nincs itthon, délután Nápolyt felfedező körútján van, belőlem csak gyorsan kikíváncozott hogy írjak nektek. Három hete szobafogságban ülök, ügyesen leforráztam a lábfejemet, harmadfokú égés, penicillin kenőcs és kötés van rajta, szépen gyógyul, csak még cipőt nem tudok húzni a kötésre. Egyáltalán nem zavar az itthon ülés, nem gátol a járásban sem. Olyan gyönyörű a kilátás a lakásból, minden ablakból, hogy ki se kívánczozom belőle. Remélem hamar meglátjátok. A fagyhullám idáig elért, 18 fok nyárból fagypontra alá süllyedtünk, egyszer havazott is a reszkető mimózákra és barackvirágokra, a Vesuv pedig lomnici csúcsnak álcázva fehérlik. Gyönyörű. Remélem nem tart soká ez a természeti tünemény és hamar kitavasodik megint, ami határozottan jobban illik Nápolyhoz.

⁵⁵ Mici gyógytornász volt.

Hogy pletykáljak még egy kicsit, mit szoltatok Ninihez⁵⁶ (Gergelynéhez)? Mert bizonyára eljutott már hozzátok is a híre. Nagyszerű nő ez a Nini. Ebben a korban még ilyen kalandokba bocsátkozni, csodálatraméltó. Még otthon voltam, mikor a dolog kezdődött, nagyon bizalmas volt hozzám és bevallom nagy gyanakvással hallgattam közléseit. A fiut is bemutatta, nagyon szimpatikus minden tekintetben megfelelő, átlagon felüli művelt és tájékozott amerikai fiatalember. Akkoriban kezdett válni Ruditól, amit szintén nem tudtam komolyan elhinni. Most kapom tőle Bécsből a hírt, hogy elvált, férjhez ment, mint újdonsült amerikai hitvest röpitették el utolsó percben Pestről, ott várja be férjét és mennek Algírba, a fiú új állomáshelyére. Az a 14 év amivel a fiú fiatalabb alig látszik, úgy látszik nem is számít. Egész meszeszerű, „jött a fiatal herceg a meseautóval” és Nini úszik a boldogságban. Nem gyönyörű!

Még pár szót Jánoskánkról, mert úgy látom már túl hosszúra nyúlt a levelem. Aranyos, hősiesen jár az olasz iskolába és a legmeglepőbb kinyilatkoztatásokkal vidítja életünket. Kitört rajta a footbalszenvedély, úgy látom ez a főtantárgy az iskolában. Mennyivel jobb lenne ha evvel a fáradtsággal angol iskolába járna, de sajnos ilyen nincs itt.

Klárrikám, köszönöm még egyszer leveleteket és mindent!

Sok szeretettel

Lola

Márai Sándor a Lax házaspárnak

61

Nápoly, 1949 március 12.

Drága Klári és Heini,

nagyon köszönöm leveleteket. Amit Heini ír a lehetőségekről, az nagyjából az én elképzelésem is, azzal a mellékgondolattal, hogy még mindig nem adtam fel a reményt: talán az írásaim is segítenek rajtam. Tudom, hogy ez nagyon nehéz ma, sokat gondolkoztam és arra az eredményre jutottam, hogy lélekben is, gyakorlatban is el kell fordulnom mindattól, amit életemben eddig írtam, s egészen másképp, egészen előlről kell kezdeni a munkámat. Ezt természetesen nem úgy képezem el, hogy megtagadom a régi írásaim, – az ember nem bújhat ki a bőréből –, de ahogy ezzel az elutazással és új élethelyzettel kiléptem akarva-akaratlan a régi életfeltételekből, úgy ki kell lépnem a régi gondolatkörből, stílusból stb. nyilvánvaló, hogy a *világhoz* nem lehet ugyanazon a hangon és ugyanarról beszéni, ahogyan és amiről az ember az *otthon*-hoz beszélt. El kell felejtenem sokmindent, ami otthon természetes, vonzó volt és figyelmem kell arra, hogy bennem milyen visszhangot vált ki a világ? – így aztán, idő múltán, a kérdés-válasz harmonikus

⁵⁶ Hajós Vera [Nini] (1900 – Egyesült Államok, a dátum ismeretlen), Máraiék pesti életének egyik legközelebb álló ismerőse. Háromszor ment férjhez, harmadszor John Blackhez, aki a budapesti amerikai követség kulturális attaséja volt, s akivel Amerikába költözött. Testvére volt Hajós Edit, Balázs Béla első felesége.

lehet. Ezt megértettem és most sokkal nyugodtabb vagyok. Nem várom többé, hogy „felfedezzenek” régi írásaim alapján, inkább én akarom felfedezni a világot, már amennyire képességem van ehhez.

Persze, idő is kell ehhez. Mégsem vagyok bizalmatlan, akármilyen nehéz is most a helyzetünk. Inkább hálás vagyok a sorsnak (neked is, Heini) mindennek és mindenkinek, aki reánógatott, hogy eljőjtek hazulról. Már túlságosan elműemlékesedtem odahaza. Itt mindennek örülök, a tengernek, a bizonytalanságnak, a meglepetésnek – teljesen függetlenül a hazai és a világi problémáktól, nagy ajándék ez az élethelyzet minden gonddal és szorongató bizonytalansággal, ami veled jár. Gide tanácsát, amely szerint „il faut savoir repartir de nouveau”⁵⁷ most értem meg igazán; úgy látszik, ez a titok. Csak nem belesüppedni, a „siker”-be éppen úgy nem, mint a sikertelenség bénító helyzeteibe. Mindehhez persze készpénz is kell. Azt kérdezed, Heini, kell-e? Köszönöm szépen, de most nem kell és talán megindul később ez a befagyott forrás. A nadrágszíjat az utolsó lyukra húztuk, s így remélem, hogy öt hónapig kibírom és a gyakorlatban mindig úgy van, ha kibír az ember öt hónapot, akkor kibír még egyet vagy kettőt. (Most különben is jó hírt kaptam Svájcból: végre sikerült eladni valamit. Nem kéziratot – ott még nem tartunk –, de a városi bundámat, amelyet boldogult úrfi koromban remekbe szabattam a Teréz körúton, Schneller úrnál. Ez megint egy lélegzet, ha igaz.) Közben versenyt írom a könyvem az idővel. Ha megengeditek, mihelyst elkészülök, küldök egy példányt címetekre, s nagyon hálás leszek, ha elolvassátok egy *idegen* szemével, már amennyire ez lehetséges. Természetesen nem azért írom ezt a könyvet, hogy eggyel szaporítsam a csatavesztes tábornokok emlékiratait; én csak egy csatavesztes polgári író vagyok és nem éltem meg semmi különöset: amit mások, százmillióan megéltek, csak annyit tudok én is. „Választ” sem tudok a Kelet és Nyugat kérdéseire. De valamit megéltem, ami talán nem érdektelen: a kommunizmus, ahol hatalomra jut, el tudja pusztítani a tőkét, a kapitalista termelési és fogyasztási rendet, azt a rendkívül complex valamit, amit „polgári életformá”-nak neveznek; de nem tudja elpusztítani a polgári szellemet és életérzést. És ez nagyon érdekes. Ezt szeretném leírni. És talán emlékeztetni arra, hogy a humanista polgári szemléletnek van még egy feladata, ha igaz: ez a pionír polgáriság vezetheti át az eltömegesedett világot a kapitalizmusból a szocializmusba. A nyugati, az angol és a skandináv kísérlet erősíti ezt a reménykedést. Hát erről írok. Egyidejűleg fordítottam a kéziratot németre, tudom, hogy ez könnyelműség, olyan, mint amikor a vesztes kártyás talál még egy aranyat a zsebében és azt is a játékasztalra dobja, ahelyett, hogy tisztességesen megvacsorázna! – de néha könnyelműnek is kell lenni.

Nagyon köszönöm, amit Heini a synopsisról ír; a téma, úgy látszik, a levegőben volt, ahogy ez már lenni szokott. És köszönöm Jancsinak még egyszer a fáradságát. Most odaadtam a kéziratot egy ügynökségnek, persze, nem várok semmi különöset.

⁵⁷ Il faut savoir repartir de nouveau (francia): tudnod kell, hogyan kezd újra.

Az amerikai kirándulás lehetőségeit megbeszéljük itt, nagyon várjuk, hogy már, hogy itt legyetek. Olyan jó itt az élet, az apró csirkefogóság mellett olyan emberek, jók az olaszok, különösen a déliek, hogy már ez is nagy ajándék és úti cél.

A németnyelvű amerikai ügynök – Fles⁵⁸ – időközben jelentkezett (állítólag elveszett egy levele) rokonszenvesen írt, hát most vele kísérletezem. Klárikám, ne hagyja annál a verstockt⁵⁹ Greenburgernél a könyveket. Flesnek még szüksége lehet erre.

A British Council-nak van itt egy angol nyelvkurzusa, most megint nekife-küdtem. Többet tanultam angolul, mint franciául, az olvasás elég jól megy, de amíg elvesztem a kiejtéssel szemben fogyatékosági érzéseim, jó idő telik el. Ehhez valószínűleg az kell, hogy a helyszínen ne értsék meg egy ideig az embert. Akkor, kínjában, beszélni kezd.

Mici biztosan átgondolt minden lehetőséget. Én, innen, úgy látom, egy *ci-onista, palesztinai* kivándorlás lenne e pillanatban mégis a legeredményesebb.

Sok szeretettel

Sándor

Márai Sándor levele Lax Henriknek⁶⁰

Napoli /Posillipo/ 1949 április 11.
7, via Nicola Ricciardi

Kedves Klári és Heini, ma feladtam címetekre új könyvem kéziratát.⁶¹ (Persze, nem repülőpostával, mert az drága lenne, de remélem, egy-két hét alatt így is odaér.) Ti vagytok a kézirat első olvasói; az anyagi segítség, amit Tóletek kaptunk, a barátságotok tette lehetővé e nehéz hónapokban, hogy megírjam ezt a könyvet és nagyon [há]lás leszek, ha elolvassátok, mielőtt bárki más kezébe kerül. Ez a kézirat, amelyet [hiány]ttem, voltaképpen csak fele az egésznek. Az eredeti 210 oldal volt. Megírtam [hiány], ahogy terveztem, de amikor elkészültem a munkával, az első 95 oldalt ki[húztam]⁶² a kéziratból és csak azt hagytam meg a külföld számára, ami egyidejűleg [megy a] címetekre. Azt hiszem, ez a műtét szükséges volt. Az első 95 oldal az An[schluss] napjától 1944. március 19-ig terjedő időről szeretne képet adni. Ez talán [hiány] is, de úgy gondolom, ennek az időnek magyar vonatkozásai

⁵⁸ Barthold Fles (1902–1989), holland-amerikai irodalmi ügynök, műfordító, kiadó. Neves szerzőket képviselt, többek között képviselte, illetve kiadta Carl Jung, Elias Canetti, Raymond Loewy, Heinrich Mann, Joseph Roth, Felix Salten, Ignazio Silone, Bruno Walter, Kurt Weil, Arnold Zweig munkáit.

⁵⁹ Verstockt (ném): makacs, konok.

⁶⁰ A levél erősen sérült, a széléből hiányzik egy csík. A hiányokat szögletes zárójelben jelezzük, ugyancsak szögletes zárójelet használunk akkor, amikor betűtöredékekből vagy értelemszerűen, de mi egészítjük ki a levelet.

⁶¹ A levelekben gyakorta névelő nélkül emlegetett *Egy polgár vallomásai* folytatásáról van szó. Márai monográfiája, Mészáros Tibor szerint 1949. április 5-én fejezte be a kéziratot. *Egy 20. századi magyar Odüsszeia. Márai Sándor élete*. Budapest, MMA Kiadó, 2024. 549.

⁶² A tartalom szerint esetleg: kihagytam.

nem érdeklik a [külföld]et. Ezenfelül iparkodtam ebben a részben is maradéktalanul őszinte lenni, [hiány] amit így rajzolnom kellett, oly ronda, hogy még akkor sem szívesen mutogat[nék a] [kü]lföldnek, ha érdekelne valakit. Természetesen a kéziratnak ezt a részét [hiány] egyszer, de *csak* magyar nyelven, magyar olvasónak. Egymás között be[hiány] meg bűneinket; de a világ, azt hiszem, nem érdeklődik ilyen vidéki gyors [hiány]jek iránt. [Ter]mészetesen ez a rész is olvasható, magyar szempontból talán nem is érdektelen [hiány] benne egy Bethlen- és egy Bárdossy-portré, amelynek anyagát csak kevesen is[merik] – s remélem, nyáron, ha személyesen is itt lesztek, ebbe is belenéztek. A [más]odik részről még a mai nehéz helyzetben is el tudom képzelni, hogy *talán* [érdekli] a külföldet. A mérhetetlen memoár irodalomban nem érdemes még egy emléke[hiány], s nem tudok világneveekkel versenyezni. Ezért nem „memoárt” írtam, hanem [hiány] könyvet. Ebben a könyvben iparkodtam elmondani valamit, amiért helyt tudok állani, ami – remélem, nem tévedek – talán a külföld számára is érdekes, s amit tudtommal őszintén, közvetlen tapasztalásból nem írt meg eddig senki. Hogyan alakul egy író és egy irodalom élete a gyakorlatban, a szovjet rendszerben, mi a szellem és a szellemi ember, a „nyugati, a humanista, demokrata” irodalom és szellemisség sorsa a szovjet rendszerben? Ezt írtam meg. Iparkodtam nagyon sűríteni az anyagot, semmi fölöslegesről nem beszélni; persze nem tudom, mennyire sikerült ez? A sűrítés – és az utólagos műtét – következtében a könyv nem nagyon terjedelmes, de a mai nehéz kiadói viszonyok közepette ez talán nem is hátrány; megfelelő, levegős tálalásban így is elégé kézbevehető kötetet ad ki a kézirat. Azt hiszem, így, ahogy van, a könyv még a mai válságos és agyon-emlékezésezett kiadói helyzetben sem egészen reménytelen. A kérdés már most az, hogyan lehet ezt a kéziratot kiadóhoz és nyilvánosságához juttatni? Tudom, az én helyzetemben ez nagyon nehéz.

Nagy kérésem az lenne, legyetek oly jók ezt a kéziratot egy *külföldi* olvasó szemével elolvasni és megírni – „kegyetlen” őszinteséggel – vélemény[ezni]. Külön hálás lennék, ha Jancsi is elolvasná. Fiatal embernek más a hallása, kö[zel]ről hallja azt, ami az időben érdekes; ötvenen túl minden ember már visszafelé hallgat az időben... Nem tudom, hogyan áll most Jancsi az irodalomhoz? Én – t[isztele]ttel és barátsággal – egy becsületos améta-üzletet⁶³ ajánlanék: ha Jancsi [hajlandó] a mellékelt waschzettlit, a könyv néhány „érdekes” oldalát, majd – érdeklődés esetén – a könyvet nyers angolra lefordítani, az ügynök és az adaptáló hono[ráriu]ma után engem megillető teljes tiszteletdíj 50%-át felajánlanám neki. (De [ha bár]milyen okból ez nem érdekli őt, természetesen tárgyitalan az ajánlat). Ügynök[ként ta]lán fel lehetne használni azt a Berthold [sic – Sz. Á.] Fles-t (507, Fifth Avenue) akinek címét Heini tavaly volt szíves megadni. (Igaz, mi van a másikkal, aki a könyvekkel [tarto]zik. Elküldte a köteteket?)

Nem tagadom, hogy nagyon fontos válaszotok számomra. Sokminden [függ] ezen a könyvön. A kézirat másik – magyar – példányát most fordít-

⁶³ Améta-üzlet: egy külkereskedő és egy termelővállalat szerződése, amely a kivitt árucikk utáni nyereségen való egyenlő arányú osztozást köti ki.

ják németre. [Ha] a könyv eredménytelen marad, komolyan kell gondolnom arra, hogy más megoldást [ke]rsek mindannyiunk számára az elkövetkező időben. Változatlanul hiszem, hogy [hiány] éven belül a világhelyzet – békés vagy nem-békés eszközökkel – de lénye[gesen] megváltozik. Ezt a két évet ki kell bírni.

Tudom, fölösleges kérem, hogy honfitárrsal – sajnos – ne beszéljeteK e kéziratról; az et saggittis hungarorum⁶⁴ fohásza ma időszerűbb, mint volt az augsburgi csata idejében.

Bocsánatot kérek mindezért és sok szeretettel öllelek

Sándor

Márai Sándor levele a Lax házaspárnak

Napoli (Posillipo) 7 via Nicola Ricciardi
1949. 5. 2.

Kedves Klári és Heini,
nagyon köszönöm leveletek. Remélem, a kézirat időközben már New Yorkba érkezett.

Ami a levélben őszintén megdöbbentett, az a S. B-ra⁶⁵ vonatkozó híradás volt. Az emigrációs sors kétségtelenül tele van baljós meglepetésekkel. Egy-idejűleg hallom, hogy egy másik magyar emigráns – volt páciensed, Ottlik, a P. L. szerkesztője – Svájcban megnősült.⁶⁶ Nem tehetett mást, eladta a testét.

Nagyon köszönöm, amit a kézirat esetleges sorsáról és Jancsi jószándékáról írsz. Ami a terjedelem által felmerülő, esetleges nehézségeket illeti, ezen lehet segíteni: 1./ mindig tudok – tíz nap alatt – 50 oldal terjedelemben egy kiegészítő fejezetet írni a bolsevizmus és a szellem „gyakorlati” viszonyáról, mert rengeteg kiadatlan anyag van még velem, a naplóim, 2/ lehet, hogy helytelenül ítélt meg az első rész (1–112. old) sorsát, s az talán nem olyan érdektelen a külföldi számára sem, mint én hittem. Ebben megerősít a svájci (német) fordító mai levele, aki ezt írja: „Im Übrigen gehe ich

⁶⁴ A sagittis Hungarorum libera nos, Domine! (latin): A magyarok nyilaitól ments meg, Uram, minket! Tóth Béla *SzájruI szájra* című műve alapján terjedt el, hogy állítólag a kereszténységnek csaknem minden templomában ez a fohász hangzott el a magyar honfoglalást követő kalandozások idején.

⁶⁵ Ez talán a sokat emlegetett, de nem azonosított Stein Bandira tett utalás.

⁶⁶ Ottlik György (1889 – Párizs, 1966), újságíró, szerkesztő, diplomata. 1912–1929 között szófiai követségi beosztott, majd a berni osztrák-magyar követség attaséja. Hat kollégájával együtt a trianoni békekötésre utazó sajtódelegáció tagja volt. 1919–1923 között a Pester Lloyd külpolitikai szerkesztője, 1937–1944 között főszerkesztője volt. 1923–1930 között a *Budapesti Hírlap* külpolitikai rovatvezetője, 1934–1935 között főszerkesztője. 1927–1934 között a magyar delegáció póttagja a Népszövetségben. 1935–1939 között a kulturális külpropaganda bethlenista – azaz a mérsékelt konzervatív miniszterelnök, Bethlen István politikáját külföldön népszerűsítő – orgánumának, a *Nouvelle Revue de Hongrie*-nak a főszerkesztője is volt. A magyar rádióban rendszeresen tartott angol és francia nyelvű előadásokat. 1939–1944 között országgyűlési képviselő. Ld. Henry de Montety: *Le voyage de György Ottlik en Europe en 1942 l'avenir vu de Vichy et de Berlin. Hungarian Studies*, (30) 2016/1. 99–110.

mit Ihnen nicht ganz einig in der Auffassung, das Teil I. und II. nicht so wesentlich sind: die durchdringende Art, die ganze Frage vom Blickpunkt des bürgerlichen Geistesarbeiters aus aufzufassen, steht m. E.⁶⁷ in der gesamten Emigrationsliteratur grade zu einzig da, sie bietet mir selbst eine Fülle von Anregung für das viel wissere Problem: „bürgerliche Lebensform und Sozialismus“, auf das ich in dieser Form nie gestossen bin (es ist doch wohl kein Zufall, dass man sich in Westen unter Sozialismus einen aufstieg der Armengrade in die bürgerliche form des Lebens – eigene Wohnung, bescheidener Wohlstand, Sicherheit für das Alter etc. – vorstellt und nicht die Nivellierung in massen [garan]tieren oder zum sozialen Tiefstand ...) Ich möchte sogar glauben, dass Sie die ersten Teile sozusagen als Probe auf das Ganze ruhig bereits einem Verlag unterbreiten können, noch ehe die Übersetzung ganz fertig ist.”⁶⁸

Ezt az első részt a napokban megkapom német nyelven, s akkor rögtön elküldöm címetekre; ezzel a kézirat angolban pontosan kiadná a teljes 300 oldalt. Most, hogy átolvastam a teljes kéziratot, valahogy bizakodóbb vagyok, én is azt hiszem, hogy nincs benne fölösleges, provinciális anyag, s ami a lényege – a polgári, humanisztikus gondolatvilág folytatásának lehetősége a két destrukció, – a náci és a kommunista destrukció után – a szocializmusban nem „magyar” kérdés. Ezért, mielőtt a kéziratot megkapom, azonnal küldöm, de most már repülőpostával, mert úgy látszik, irtózatossal lassan jár a hajó.

66

A „Csutora” sorsát illető terveiteket nagyon köszönöm, van – egy darab – német példányom, 1930-ból; ha ez segíthet, ezt is elküldeném. De a „Polgár” mindennél fontosabb.

A mi helyzetünk itt olyan bizonytalan, hogy néha a fejem vakarom – de aztán meghallgatom este a pesti rádiót s mindig újra és újra megnyugszom: nem tehettem mást. A hiba, amit elkövettem, nem az volt, hogy eljöttem – akármi lesz is a következménye –, hanem az, hogy nem elébb jöttem el, pld. úgy 1938 körül, amikor a könyvem kezdődik. Nem tehettem mást és nem bírom elképzelni, hogy az a „biológiai erő”, amelyről könyvemben írok, végül – Európában vagy Kínában – erősebb legyen, mint az értelem nyugati ereje, s annak minden materiális áttétele. Másik feladat, hogy a Nyugat materiális erejéhez a Kelet követeléseivel szemben meg kell teremteni a morális választ is. Ez a válasz csak a nyugati szocializmus lehet – ezt én, a „polgár” keserves lecke árán tanultam meg; nagyon sok múlik azon, mikor és milyen

⁶⁷ m. E. (német, rövidítés: meines Erachtens): nézetem szerint.

⁶⁸ A fordító véleménye: Egyébként nem értek teljesen egyet Önnel abban a nézetekben, hogy az I. és II. rész nem annyira lényeges: a polgári értelmiségi szemszögéből a teljes kérdéskör mélyreható megértése véleményem szerint egészen egyedülálló az egész emigrációs irodalomban; rengeteg inspirációt kínál számomra a sokkal összetettebb „polgári életmód és szocializmus” problémájához, amellyel ebben a formában még soha nem találkoztam (bizonyára nem véletlen, hogy Nyugaton az emberek a szocializmust a szegények polgári életformába – saját otthon, szerény jólét, öregkori biztonság stb. – való felemelkedésének képzelik el, és nem tömeges egyiségekké [a hiány miatt nem könnyen érthető – Sz. Á.] vagy társadalmi nélkülözéssé alakulásként...) Még azt is szeretném hinni, hogy az első részeket beküldhetné egy kiadónak, úgymond próbaként az egészhez, mielőtt a fordítás teljesen elkészülne.

formában hajlandó válaszolni erre a kérdésre Amerika? Európa már kezdi magolni ezt a választ, és egyelőre nem is felel rosszul.

Igen nagy öröm tudni, hogy indultok és nemsokára itt lesztek. Írjátok meg előre, mihez lenne kedvetek? És Sorrentót ajánlanám főhadiszállásnak, ott van valamilyen csodálatos szelidség, nyugalom, s ha kocsival jöttök, mindig át lehet ugrani egy-egy tűzhányó tetejére.

Sok köszönettel és szeretettel ölel mindenkit

Sándor

P. S. Nagyon köszönöm Jancsinak, ha hajlandó együtt sírni és nevetni a polgárral; egyes részek talán érdekelhetnek folyóiratokat is, így pld. az Esquire-rész⁶⁹ az említett folyóiratot?

Márai Sándor levele Lax Henriknek

Nápoly, 1949 május 11.

Kedves Heini, néhány nap előtt elküldöttem címedre a kézirat első részét; végül mégsem a német, hanem a magyar kéziratot küldöttem, mert a fordítás, amit kézhez kaptam időközben, túlságosan hevenyészett, most kell majd valahogy kézzel-lábbal, átfésülni. És nem repülővel küldtem, mert átkozottul sokat kért a posta; remélem elcsíp a küldemény egy szerencsés hajójáratot, s akkor 8-10 napon belül Nálad lehet. Gondolkoztam, nem vagyok-e nevetséges, amikor éppen ennek a kéziratnak valamilyen fontosságot tulajdonítok? Mindenesetre nagyon kérlek, ne kíméljeteK, Klári is, Jancsi írják meg, éppen úgy, mint Te, legteljesebb nyíltsággal a véleményetek, lehet-e számítani arra, hogy ez a kézirat egészében vagy részleteiben, vagy kiegészítve, érdekli az amerikai közönséget?

Ma éjjel váltott a májusi hold, ami azt jelenti, hogy a hinduk imádkozni kezdtek és az oroszok feloldották a berlini blokádot. Nem tudom, mi a gyakorlati következménye a hinduk imájának, de a berlini blokádfeloldásától nem várok sokat.⁷⁰ Ez mind csak maszlag: a lényeg, hogy az oroszok – mint Te is írtad –, sok vonatkozásban túlangazságtak magukat – Berlinben, Kínában és másutt is – s most megkísérelnek időt nyerni, emészteni, s közben amíg itt-ott lazítanak, iparkodnak szert tenni a korszerű fegyverekre, az atombombára és mind a többire, hogy aztán újra kezdhessék a zsarolást.⁷¹

⁶⁹ Esquire (francia): úr, nemes ember.

⁷⁰ A berlini blokádfeloldás 1948 júniusa és 1949 májusa között sújtotta a nyugati hatalmak által megszállt Nyugat-Berlin városát. A blokádot a szovjetek azért vezették be, hogy kikényszerítsék akaratuk érvényesítését a nyugati hatalmak szektoraiban, egyszersmind megakadályozzák a nyugati hatalmak által a szovjetek beleegyezése nélkül kibocsátott német márka forgalomba kerülését a szovjet megszállási zónában. A blokádfeloldás súlyos ellátási zavarokhoz vezetett Nyugat-Berlinben, amelynek megoldására a nyugati szövetségesek légi híddal kötötték össze a várost a nyugati országrésszel. A berlini blokádfeloldás volt a Nyugat és a szovjetek egyik első nyílt és közvetlen szembe kerülése Európában.

⁷¹ A Szovjetunióban a 40-es évek elejétől folytak kísérletek atombomba megalkotására. Az első atomrobbantást 1949. augusztus 29-én hajtották végre, hírügynöksége 1949. szeptember 25-én jelentette, hogy a Szovjetunió is rendelkezik nukleáris fegyverrel. Vorosilov marsall 1950. március 8-án jelentette be, hogy rendelkezik atombombával.

Támadni most nem tudnak, de ha időt hagynak nekik, három vagy öt esztendő múltán tovább zsarolnak. Ha az ember egy csillagról nézhetné mindent, érdekes színjátékot látna: elérkezett a pillanat, amikor egy racionálisan irányított technikai erő – a Nyugat – harcot kezdett egy biológiai erővel, a Kelettel. Nem kételkedhetünk abban, hogy a jelen pillanatban a racionális technikai erőnek módja és hatalma van megállítani a biológiai erőt; de Te, az orvos tudod legjobban, hogy hosszú távra a biológiai erő mindig hatalmasabb.

Nemrégem egy érdekes kis könyvet olvastam arról, hogy a történelem üteme meggyorsult – a szerző Daniel Halévy, a könyv címe „*Essay sur l'accélération de l'Histoire*.”⁷² Jó író, készpénzzel fizet. Megmutatja, hogyan gyorsította meg a technikai komponens az emberi történelmet. De azt hiszem, egyben téved: a történelem valóban *meggyorsult*, de nem *másult* meg. Úgy értem, az iránytű, a kerék, a légcső, a könyvnyomtatás, a rakéta nem érintette meg azt, ami az emberiség életében lényeges: az emberek tömegekben nem lettek „nomádabbak” ez eszközök birtokában, mint voltak; a mélyben a népek ma is különösen, organikusan helyezkötöttek, mint az őserdők. Nem igaz, hogy „gyorsan” történik az életük: inkább egyféle növényi „történes” ez, ahogy a trópuson is „vándorol” a dzsungel, lassan, helyhez kötötten, s mégis hatalmas erővel, úgy vándorolnak a szlávok, amerikaiak, angolok, franciák, kínaiak a maguk organikus biológiai helybenjárásával... ez a növényi helybenjárás természetesen földrészekre is kiterjed. Az oroszok tudják ezt.

68

Jó lesz már, ha itt lesztek és minderről beszélhetünk. Nápoly nagyon különös város: megejtí az embert, de ernyesztí is; nem lehetetlen, hogy egy napon odébb megyünk, ha lehet. Ez a város nem vallásos; igazában pogány város ez, ahol a vallás babonák alakjában jelentkezik; a közönséget bőséges választékkal várja az egyházi nagykereskedés: aki nem bízik San Gennaróban,⁷³ fogfájásával, lábizzadásával, vagy szerelmi bajával, üzleti gondjaival nyugodtan fordulhat Szent Kajetánhoz⁷⁴ vagy Szent Gerolimihez – a „humorisztikus szent”-hez, mint Goethe nevezte, tehát Filippo Nerihez, akinek gőzfürdője is van Pozzuoliban – vagy Szent Domokoshoz, aki raktárában kofferben őrzi a nevesebb nápolyi halottakat...⁷⁵ Minden igényt kielé-

⁷² Daniel Halévy: *L'Essai sur l'accélération de l'Histoire*. Paris, Edité par Les îles d'or, Editions Self, 1949.

⁷³ San Gennaro (272–305): püspök, aki hatodmagával a Diocletianus-féle keresztényüldözés egyik áldozata lett. Nevéhez kötődik a „nápolyi vércsoda”. Eszerint amikor kivégezték, egy aszszony felfogta vérét, amit egy üvegtégelyben őrzött, s végül mint ereklyét átadta a közösségnek. A hívők szerint az alvadt vér időről időre folyékonyává válik. Márai *San Gennaro vére* címmel írt regényt, ami egy harmadik személybe kivetített önéletrajz. Először németül jelent meg 1957-ben, magyarul – szerzői kiadásban – csak 1965-ben New Yorkban. Ld. Botka Ferenc: A San Gennaro vére keletkezéséhez. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2002/5–6. 526–542.

⁷⁴ Szent Kajetán (1480–1547): katolikus pap, rendalapító, betegek ellátásával, gondozásával foglalkozott.

⁷⁵ Filippo Romolo Neri [Szent Gerolimi] (1515–1595), katolikus pap, az oratorianus rend megalapítója. A rend hivatása az egyházi tudományokban való önképzés mellett a betegápolás és a szenvedők segítése volt. Erősen hitt a gyermeki romlatlanságban. Ót idézi meg a *Legyetek jók, ha tudtok* [*State buoni, se potete*] című közismert olasz film (1983).

gít ez a nagyáruház, az Egyház. Mielőtt idejöttök, kérlek, írókat össze, mire van szükségetek, s én aztán mindent elintézek, hogy jutányosan megkapjátok a szentektől mindazt, ami kell. Vannak itt templomok, melyeket egy magányos pap kinyit reggel, pontosan úgy, ahogy a kereskedő felhúzza üzlete bejárata előtt a redőnyt; a pap, mint a kereskedő, az üzlet, tehát a templom egyik zugában, a pult mögött ül naphosszat, újságot olvas, várja a vevőket. A perselyeket este kiürítik, másnap kezdődik az üzleti élet előlről. Ha minden kötél szakad, talán veszek vagy bérlek itt egy ilyen kisebb templomot.

De addig fontosabb lenne a külföldi magyar kiadót valahogy tető alá hozni. A mellékelt levél írója Juhász Vilmos (nyolcadmagával szökött, az unokát is elhozta), ismert polihisztor.⁷⁶ Senkit nem hagyok nyugodni, amíg nem lesz egy külföldi magyar kiadó.

Mégegyszer bocsánatot kérek a merényletért, amelyet a kézirattal elkövettem. Szeretettel ölel mindannyiatokat

Sándor

Márai Sándor levele a Lax házaspárnak

Nápoly, 1949 június 4.

Kedves Klári és Heini, köszönöm leveletek. Örülök, hogy a kéziratok megérkeztek és köszönöm, hogy szívesek voltatok elolvasni. Megismétlem a kérésem: hálás lennék, ha megírnátok – vagy megírná – mit szólt Jancsi ehhez a kézirathoz? Csak egyetlen őszinte szót kérek:

érdekelte-e, vagy közömbös volt számára. Ez fontos.

Magam is azt hiszem, hogy csak a második rész érdekelhet igazában tengerentúli olvasót. Az első rész csak nagy húzásokkal jöhet számításba, vagy egyáltalán nem. Ha a második rész így rövid, mintegy 50 oldalt mindig írhatok még kiegészítésképpen a szovjet rendszeren belül élő ember és a szellem viszonyáról; nagy anyagom van erről, mintegy 1000 oldal naplójegyzet. Ezt a pótlást, ha kívánják, két hét alatt meg tudom írni. Mindenesetre eltettem egy esetleges holdbeli – vagy amerikai – kiadó részére egy német kéziratpéldányt is; ha ilyesmi kellene, azonnal küldöm. A fordítást most már átjavitották, s van keze-lába.

Tudom, hogy nagyon kis horog ez, amivel az óceánban halászok. De mindent meg kell kísérelni, hogy tovább jussunk. Tíz éve, az Anschluss óta olyan sorsokat látok, amelyek mellett az enyém eddig még eszményi. Természetes, hogy itt is van egy határ. Ha itt lesztek nyáron, engedelmetekkel

⁷⁶ Juhász [Haas] Vilmos (1899 – New York, 1967), kultúrtörténész, író, újságíró, szerkesztő, műfordító, egyetemi tanár. Kutatási területe: a kereszténység előtti idők összehasonlító valóság-története volt. Fiatalkori baráti köréhez tartozott többek között Szabolcsi Bence, Sárközi György, Sárközi Márta, Vágó Márta, Horváth Zoltán, a szerzetesi hivatású Szedő László és Szedő Dénes. Steven Koczak amerikai diplomata segítségével 1949-ben hagyta el Magyarországot. Salzburgi hotelszobája valóságos hírügynökség volt; az eminens, általa informált újságírók között volt Simon Bourgin, a *Time* és George Weller, a *Chicago Daily News* munkatársa. 1959-től haláláig a Columbia Egyetem tanára volt.

elmondom terveim. A magyar könyvkiadó ügye mégis leginkább foglalkoztat. Nem hiszem, hogy melléfog, aki ezt szakszerűen és jól megfogja. (L. a Juhász-levelet.)

Itteni barátaim, akik között van suszterinas, de van nagykövet is, csaknem egytől-egyig hümmögik, hogy világhelyzet most már kisebb-nagyobb változásokkal, az elkövetkező negyedszázadon át így marad; a nagy leszámolással járó kockázatot senki nem vállalja. Ez lehetséges. De ezen a helyzeten belül kompromisszumos változások a Duna-medencében lehetőségek. A Dicsőségesnek is meg vannak a maga problémái, s néha úgy tetszik, nemcsak Keleten, hanem Nyugaton is erősen túl-angazsálta magát. Ha ez így van, kénytelen lesz lazítani és akkor talán felhúzzák – többé-kevésbé, egyidőre – a vasfüggönyt.⁷⁷ Vannak ilyen jelek is; persze, nem lehet elég óvatosan tapogatni ezeket a tüneteket. Kínában meg valószínűleg az történt, amit az első világháború után mondott az öreg széky az angol újságírónak: „Mindig tudtam, hogy mi székyek győzni fogunk, de azt már mégsem hittem volna, hogy egész Romániát hozzánk csatolják.”

Nagyon megérint és meghat, hogy Heini személyesen hajlandó foglalkozni kéziratom sorsával. Én ezt nem is mertem kérni, s akármi lesz is az eredmény, előre is nagyon hálásan köszönöm.

Most egy színdarabon farigcsálok; nem tudom, milyen lesz, de a téma – azt hiszem – átkozottul időszerű; megkísérlem színpadra vinni az ötödik hadosztályt. A mi időnknek – beleértve atombombát és penicillint – ez a rejtélyes tünemény egyik legjellegzetesebb rejtélye. Természetesen nemcsak fizetett ötödik hadosztály van; ez a kevésbé veszélyes, mert ezt csak jobban kell fizetni, s akkor már rögtön nincsen. Van másféle is, ezekről írok.⁷⁸

Közbül múlik az idő, s ahogy múlik, egyre jobban érdekel. Az ember akarva-akaratlan, botcsinálta filozófus lesz, s úgy fogadja a világot, ahogy a reflexek az anyag alkatából következnek. Nagyon jó lesz, ha már itt lesztek és az ősz tenger partján beszélhetünk mindenről. Lola kiheverte a sérülést, ő külön ír és ő is nagyon vár mindkettőtöket. Kézcsókkal, szeretettel,

Sándor

⁷⁷ A kifejezés Winston Churchill 1946. március 5-i az amerikai egyesült államokbeli Fultonban elmondott beszédében hangzott el először: „A baltikumi Stettintől az Adriánál levő Triesztig vasfüggöny ereszkedett le, a kontinens teljes szélességében. E vonal mögött van Közép- és Kelet-Európa ősi államainak összes fővárosa. Varsó, Berlin, Prága, Budapest, Belgrád, Bukarest és Szófia, mindezen híres városok, környező népességükkel abban fekszenek, amelyet szovjet szférának kell neveznem, és így vagy amúgy, de mind ki van téve nem csupán a szovjet befolyásnak, de egy igen erős és egyes esetekben fokozódó mértékű moszkvai irányításnak is.”

⁷⁸ Az ún. ötödik hadosztály (hadoszlop) emberek rejtett csoportja, amely egy nálánál nagyobb közösséget, például egy nemzetet, egy berendezkedést belülről aláás, elárul. Az ötödik hadoszlop lehet a titokban az ellenséggel szimpatizálók egy csoportja, mely szabotázsakciókat hajt végre a katonai vonalak vagy országhatárok mögött. A taktika kulcsponja a titkos támogatóknak a megtámadott közeg minél teljesebb szövetébe való bejuttatása. A kifejezés 1936-ban, a spanyol polgárháború idején keletkezett.

Márai Sándorné levele a Lax családnak

Napoli Posillipo via Nicola Ricciardi 7.

Juni 15. 949.

Drága Klári, Heini, régen nem írtam. Ritkán van hozzá időm, hogy úgy neki ülhessek, anélkül, hogy tízszer ne kellen felugrálni közbe, de azt hiszem ez nálatok is így van. Gondolatban annál többet beszélgetek veletek és számtalanszor álmodom rólatok, olyan élénken, mintha valóban találkoznánk. Nagyon várlak már a valóságban. Valahogy ti vagytok az egyetlen fix pont életünkben, és ha leülünk tervezgetni, bármiről beszélünk, a befejezés mindig az, majd ha ti itt lesztek, veletek fogjuk megbeszélni és elhatározni.

Idestova egy éve lesz két hónap múlva, hogy eljöttünk otthonról, azóta lényeges változás nem történt, se itt se másutt. Legfeljebb néhány rossz tapasztalattal lettünk bölcsebbek. Igazán csodálatosan rendezte meg Sanyi úgy a kijövetelünket, mint azóta az életünket. Bámulatot erővel, önuralommal, bölcsességgel viseli a dolgokat, és mondhatom nektek, már évek óta az ő előrelátása és gondoskodása tette számunkra lehetővé és szebbé az életet. Azóta is mindent megpróbál szegény, és nem csodálkozom, hogy néha már majdnem elkeseredik.

Nagyon sokat várt ettől a kéziratától, amit nektek is beküldött és amit ti olyan angyalian fogadtatok. Hiszen nem vagytok ügynökök, és pont elég dolgok van, semhogy még ilyesmivel is foglalkoztatok, de ő csak bennetek bízik és mondhatom az eddigi tapasztalatok után, joggal! De végül mégsem a „szakmátok”, így nem csodálkoznék, ha mégsem járna eredménnyel a dolga. Svájcban van érdeklődés a kézirat iránt, most *egy hónapja* hiába várunk a német fordításra. Egy nagyon komoly és tisztességesnek látszó szakember fordította, eleintén pontosan betartva a megállapodásokat, most mintha a föld nyelte volna el. De ez így van az egész vonalon. A Sanyi német kiadója, aki csomó pénzzel tartozik neki, azelőtt sűrűn levelezett, most hallgat, mint dinynye a fűben, hogy szebbet ne mondjak. Finnországban körülbelül ezer dollárja veszett el. A spanyolok, nagy cikornyás leveleket írnak, de mindenütt az egész vonalon kihasználja mindenki ezeket a lehetetlen európai valuta nehézségeket és ellopnak mindent. Egyszerűen nem felelnek a levelekre, mintha nem is léteznénk, s az ember teljesen tehetetlen. De hát úgy látszik ez mind hozzátartozik a „hétpróbához”, amit ki kell bírni, hogy a végén sikerüljön valami.

Ne gondoljátok, hogy mindemiatt túlságosan el vagyunk keseredve, igyekszünk felülmaradni, és próbálunk örülni annak, ami itt van, a teljesen izolált nyugodt életnek, a tengernek, az elbűvölő tájaknak és egyéb gyönyörűségeknek. A munka, amit én csinállok nem újság nekem, hiszen ebbe 44 óta gyakorolom magam, és ugyanez Leányfalun folyó víz, villany, gáz nélkül „sparherd”-al, disznótetéssel és hasonló kedves munkákkal, sokkal komplikáltabb és nehezebb volt, úgy hogy ahhoz képest a mostani házimunkáim gyerekjáték. Sajnos közbe elmúlt néhány év, és nem leszünk fiatalabbak, ez időnkint megnehezíti a dolgokat. A tavalyi betegségem óta se érzem már olyan jól magam, mint azelőtt, hamar elfáradok és egyéb bajaim is vannak, de hát erre megint az jön: majd, ha ti itt lesztek!

Beszéljünk derűsebb dolgokról. Stein Bandi házassága legalább úgy meglepett mint a Ninié. Ezek a fiatalok!!! Niniék különben mégsem mennek Algerba, mert John szabadsága előtt állt, ahogy Nini írta, és az Algeri postot rögtön el kellett volna foglalni. Így kivette háromhónapos szabadságát, néhány hétre elmentek autón Spanyolországba barangolni, Sevilából kapunk utoljára egy lapot tőlük, e hó végére van hajójegyük, úgyhogy nem-sokára nálatok lesznek. Ott majd tovább kószálnak autón, meglátogatják a régi barátokat és úgy mennek Washingtonba. Nekem olyan ez mint egy tündérmese, mert mindehhez még Nini valóban nagyon boldog és dül a szerelem.

Jánosunk e héten fejezi be az iskolát, mint az osztály legjobb tanulója, akit példaként állítottak oda az olasz gyerekek elé. Különben változatlanul aranyos jó gyerek, de már kamaszodik, ami nyolcéves korban kissé korai. Talán a déli klíma? Nagyon érdeklődik a női dolgok iránt, egyelőre még nálam, olyan fesztelen természetességgel, hogy meg kell pukkadni rajta. Nyáron folytatni fogja a tanulást, szerencsére lakik itt a házban egy végtelenül rendes olasz tanár család, mi is az egyiktől veszünk órákat, így hetenkint háromszor fog tovább tanulni, részben, hogy el ne felejtse, amit eddig tanult, részben, hogy ősszel levizsgázhasson a másodikból és átmelessen a harmadikba. Nem akarom, hogy még egy évet veszítsen, esetleg elkerülünk innen máshova, megint ismételnie kell egy osztályt amíg megtanul egy más nyelvet. Szerencsére oly könnyedén és magától értetődően csinálja a dolgokat, remélem megmarad ez a jó természete.

72

Otthonról egyre ritkábban kapunk híreket. Néha még jön a Lajos címére levél „kedves Barátom” megszólítással, nekünk úgy látszik nem mernek már írni, nem tudom, miért? Nem tudom írtam-e már hogy anyósom közölte, ott voltak a lakásban „leltározni” a holminkat, lehet hogy majd elveszik azt, amit kihúztunk a romokból. Ez abszolút nem izgat, mert mondd már, hogy nem húztuk volna ki a romokból, de a tény felháborít, hogy a 44-es receptek szerint dolgoznak, és valakivel mernek ilyesmit csinálni, aki mindig a másik oldalon állt, amit ők is jól tudnak, csak épen „polgár”-ságát nem hajlandó feladni, ellenük – egyelőre – még semmit sem csinált, csak éppen nincs ott és nem megy haza. Ez még nem ok a lopásra. De már ezen is túl vagyunk. Túl kell esni a hét próbán, csak több ne legyen belőle.

Írjatok meg mikor jösztek körülbelül. Marcelle tévedett, nem igaz, hogy neheztelek mert nem kapok gyakrabban levelet. Ez még otthon volt úgy, amikor az ember, légszomjasan várt minden híradást, de itt, amikor magának is oly nehezére esik egy levelet összehozni, az ember csak akkor ír, ha közölni valója van, és respektálja a másik elfoglaltságát.

Ma 17-ikén folytatom a levelem, remélem el is küldhetem. Marcelleról sem hallottunk régen, remélem jól van, nagyon imponált nekem, hogy olyan ügyesen elhelyezkedett. A férjétől több hét előtt kaptunk Bécsből hírt, addig átcsúszott, Párisba kért levelet, írtam is oda, de azóta semmit nem hallottunk róla. Különben most hallottunk egy módot, hogy 3000 forintért van egy kijutás, ha érdekel Mici miatt továbbíthatom. Zsazsa által mindig irhatok neki, az ottani leveleket nem cenzúrázzák, és Zsazsával mindent közölhe-

tek. Persze rábeszélni erre sem merném, mert az ember soha nem tudhatja, de miután nekem is írtál, továbbítom.

Elkezdtek a tengerben fürdést, ami remek, csak a le- és feljövés kissé komplikált és hosszadalmas, de ennyi fáradtságot megér. Túl meleg sincsen, egyáltalán azt hiszem ez legenda erről a déli klímáról, pont olyan idő van mint nálunk, éjjel zuhogott az eső, és a déli napon nagyon meleg van. De este a terrazzán nem lehet kabát nélkül ülni, lehet, hogy ez csak a Posillipon van így. Ez a legszebb része lakásunknak, alig várom már, hogy veletek ülhessek rajta.

A kiszivárgott magyarok közül kikkel szoktatok találkozni? Acsayékkat,⁷⁹ Székely Zizit,⁸⁰ nem szoktatok látni? Ha igen, adjátok meg neki a címemet, írjon nekem Zizi és csókolom őt sokszor. Kíváncsi vagyok, hogy élte ott bele magát a dolgokba, biztosan nagyon hiányoznak neki a pesti barátnői.

Különbö mindenről majd beszélünk, ha itt lesztek. Írjátok meg pontosan, a menetrendet mikor és meddig és hol akartok itt lenni, remélem minél tovább nálunk! Egyedül jösztek-e vagy család is jön veletek? Hogy vannak Petiék, régen nem írtál róluk.

Mindannyiótokat sok szeretettel öllelek, csókol

Lola

Márai Sándor levele Lax Henriknek

Nápoly, 1949.9.21.

73

Kedves Heini,

köszönöm párizsi soraid, a gyereket ebben az értelemben figyeljük majd. Remélem, nem lesz semmi baj veled, színre-szemre egészséges, csak az itteni – iskolai – életmód egészségtelen: fülig porban labdázunk délutánokon át, ez a „sport”.

Remélem, baj nélkül hazaértél, s Klári is úton van a karavánnal. Nagy érdeklődéssel várjuk levelét, mit tapasztalt odahaza? Mi napok óta a Rajk-per rádió-közvetítését hallgatjuk. A rendezés tökéletes: a Radek- és Tuhacsevszkij-per⁸¹ miniatűr, de tökéletesített mása ez. Az elnök és az

⁷⁹ Acsay László (1905 – New York, 1992), építészmérnök, kisgazdapárti politikus. Szerepe volt a háború utáni Budapest újjáépítésének megtervezésében. 1947-ben feleségével együtt hagyta el Magyarországot.

⁸⁰ Székely Lujza (Zizi) (1904 – Washington, 1975), színésznő. Első férje Pethő Sándor (1904–1940), az 1938-ban alapított *Magyar Nemzet* első főszerkesztője volt, aki autóbalesetben halt meg. Pethő Márai barátai közé tartozott.

⁸¹ Karl Radek (1885–1939), zsidó származású, németül alkotó újságíró, bolsevik pártvezető, a Komintern egyik vezéralakja. Átállt Trockij oldalára, de így is évekre számúzték, tisztogatások áldozata lett: 1936 augusztusában letartóztatták, és a tizenhetek perében 1937 januárjában tárgyalták az ügyét. Mivel a börtönben saját maga írta meg vallomását, Sztálin csak tíz évet adatott neki, de a Gulagon 1939-ben megölték.

Mihail Tuhacsevszkij (1893–1937), a Szovjetunió marsallja, az egész hadtörténelem egyik legkiemelkedőbb katonai zsenije, a legnagyobb stratégák között tartják számon. A Vörös Hadseg büszkesége volt, akit a külföldi újságok Vörös Napoleon néven is emlegettek. 1937-ben letartóztatták szovjetellenes tevékenység, kémkedés és hazaárulás koholt vádjával. Erőszakkal csaltak ki tőle hamis beismerő vallomást, és kivégezték.

ügyész nem is jut szóhoz, a vádlottak olvassák jegyzeteiket – az elnök „engedélyével” – és egymás szájából kapkodják a szót. Az elnök nem örül ennek a túl-sima rendezésnek, szeretne néha egy kis ellentmondást, valamilyen részletkérdésben egyféle – látszólagos – védekezést; de erről szó sem lehet, a vádlottak kiabálnak a mikrofonba: „Nem kérem, én már márciusban akartam már meggyilkolni Rákosit, nem pedig áprilisban, mint a Pálffy”.⁸² [Hiány] elmondják, ami a moszkvai perekben Bucharin,⁸³ Radek fináléja volt: nem kínoztak őket és azért vallanak ilyen készségesen, mert meggyőződtek arról, hogy nagy bűnt követtek el és ez az egyetlen alkalom, amikor még ilyen módon jóvátehetik, amit a szocializmus ellen vétettek. Olyan az egész, mint egy tökéletesített „Jedermann”-előadás,⁸⁴ amikor a rendezők már elvégezték a premier után a szükséges simításokat.

Egyidejűleg olyan – személyes – híreket kaptam Pestről, amelyek lehetlenné teszik, hogy arra a tengerentúli foglalkozásra, amelyről utolsó pillanatban beszéltünk – talán emlékezel, a [hiány] lehetősége volt ez – gondolhassak. Anyám, öcsém, húgom otléte teljesen kizárja ezt a lehetőséget; ez az egy, amiben nem ismernek irgalmat és amit nem bocsátanak meg. Így – sajnos, vagy talán jobb is – le kell mondani erről a lehetőségről, ha ugyan egyáltalán lett volna ilyen lehetőség.

Sok szeretettel köszönt mindannyiatokat, sokszor, baráti öleléssel

Sándor

Márai Sándor levele a Lax házaspárnak

Posillipo, 1949 október 6.

Kedves Klári és Heini,

remélem, időközben a teljes karaván, mit Kind und Kegel⁸⁵ hazaért és már csak Heini színes felvételei emlékeztetnek Benneteket erre az exotikus és veszélyes földrészre. Az orosz atombomba híre itt kevés izgalmat keltett – az emberek rezignáltak –, de a fontcsuszamlás annál mélyebbre nyúlt ebbe a rozoga, háború utáni állapotba. Most megint színt kell vallani mindenkinek, hogy az elködösített állapotban mennyi volt a valóság, másszóval, be kell vallani, mennyire vagyunk szegények? Itáliának rongyos a nadrágja, de a

⁸² Pálffy [Oesterreicher] György (1909–1949), altábornagy, honvédelmi miniszterhelyettes, a Rajk-per menete alatt fogták koncepciós perbe és ítélték halára. 1955-ben rehabilitálták, és 1956-ban Rajk Lászlóval együtt hivatalosan újratemették.

⁸³ Nyikolaj Bucharin (1888–1938), 1917-es bolsevik forradalmár, szovjet politikus, marxista gondolkodó és filozófus, közgazdász. A cári idők száműzöttje volt. Mint a korábban említettek, Buharin is a „csiszka”, azaz a nagy tisztogatás áldozata lett 1938-ban. Arthur Koestler életrajzában elmondta, hogy a *Sötétség délbén* (1940) főszereplőjének, Nyikolaj Rubasovnak a „mintái” Buharin és Radek voltak.

⁸⁴ Utalás Jedermanra, a középkori moralitások jellegzetes figurájára, az elvont ember allegorikus alakjára, aki a halálra és a túlvilági elszámoltatásra készülve segítséget vár élete kísérőitől, az ugyancsak allegorikusan ábrázolt Szépségtől, Erőtől, Gazdagságtól, Barátságtól, de egyik sem hajlandó vele tartani, csakis a Jótettek, amelyeket a Bűnbánat erősít a hosszú útra menet.

⁸⁵ Mit Kind und Kegel (német): teljes pereputtyal.

franciák is puhábban ágyaztak, mint amennyire futja nekik. A németek meg egyenesen levegő után kapkodnak.⁸⁶ Sokáig nem lesz itt még rend.

A háborút a józanabbak nem vélik közelinek, az optimisták még bizonyos helyzeti enyhülést is várnak az atombombától, megkönnyített orosz tárgyalókészséget stb. Az igazi baj mégiscsak a diktatúrák természetében rejlik, az oroszok túl nagy falatokat nyeltek és gyomorgörcsben tudnak csak emészteni; ebben az ingerült állapotban az ember elkövet hibákat. S a másik oldalon nagy az tehetetlenség. Az öreg Churchillnek lesz igaza, aki felsóhajtott, hogy a XVIII. és XIX. században nagy emberek intéztek el kis problémákat, most pedig kis emberek néznek szembe nagy problémákkal.

Ami a személyes vonatkozásokat illeti, egy esztendei próbálkozás után csak annyit mondhatok, meggyőződtem róla, hogy a mai Európában szellemi munkából – irodalomból – nem lehet megélni. Néhány francia és angol világnév kivételével; de máskülönben az olasz, a skandináv, a holland, a spanyol, német stb. írók éppen úgy képtelenek írói munkából megélni, mint én. Minthogy hontalan író számára Európában másféle életlehetőség sem nagyon akad, Komolyan számolni kell azzal, hogy kénytelenek leszünk útnak eredni, s valamilyen szellemi vagy fizikai kubikosság után nézni a nagy víz másik partján. A vízum-ügyben érdeklődtem, most várom a választ. Itt minden szép és jó, sehol nem tudunk majd ilyen olcsón élni, de azt a keveset, ami ehhez az olcsósághoz kell, teljességgel lehetetlen itt megkeresni. Ezzel le kell számolni. – Valamilyen csodálatos véletlen persze történhet, de erre várni nem okos dolog.

Nagy élvezettel olvasom a Heini által hozott könyveket: Trevor-Roper könyve jó, szolid angol munka és valószínű, hogy minden úgy történt, ahogy a szerző leírja.⁸⁷ Ez a prolongált pubertás, amely belejátszik afféle „Skurek és vésztanács”-alapon⁸⁸ egy birodalom pusztulásának utolsó pillanatában, igazán különös kóreset. – Az Einstein-tanulmány olvasása már nehezebb feladat volt, nem is merem állítani, hogy tökéletesen megértettem, de érdekes, hogy a Leibnitz-féle térelméletnél ő sem tudott továbbjutni. Leukipposz⁸⁹

⁸⁶ A háború utáni (nyugat)német gazdasági talpra állás ekkor még éppen csak elkezdődött, mégpedig azzal, hogy 1948-ban a birodalmi márkát törvényes fizetőeszközként német márkára cserélték. Ugyanígy jártak el Ausztriában, amikor újra bevezették schillinget. Az alacsony infláció és a gyors ipari növekedés tartós korszakát a Konrad Adenauer nyugatnémet kancellár vezette kormány (1949–1963) dolgozta ki és gazdasági minisztere, Ludwig Erhard (1949–1963) menedzselte, aki „a német gazdasági csoda atyjaként” vonult be a történelembe. Andreas Metz: *Die ungleichen Gründerväter: Adenauers und Erhards langer Weg an die Spitze der Bundesrepublik*. Konstanz, UVK, 1998.

⁸⁷ Hugh Trevor-Roper (1914–2003), angol történész. Brit rádiós hírszerzőként működött a világháború alatt, s ekként írta hitelesnek tekintett könyvét, a Führréről és belső köréről szóló *The Last Days of Hitler* (1947). A könyvet megbízásból írta, mert sokan hitték, hogy Hitler valójában nem lett öngyilkos, és valahol még mindig él. A könyv csak a nürnbergi per befejezése után jelenhetett meg. (A történész hírneve, az iránta való bizalom azonban súlyosan megfogyatkozott, amikor 1983-ban kiderült, hogy az általa hitelesített Hitler-naplók közönséges hamisítványok.) 1950-ben részt vett a berlini antikommunista konferencián, amely után megalapították a CIA finanszírozta, szovjetellenes, világhíres szellemi műhelyt, az *Encounter* (1953–1990) című folyóiratot.

⁸⁸ Utalás Karinthy Frigyes *Tanár úr kérem* című elbeszéléskötetének szereplőjére.

⁸⁹ Leukipposz (Kr. e. V. sz.), görög, atomista filozófus. Az atomista filozófia egyik megalapítója, tanításának lényege, hogy a világmindenség két fő részre osztható: egyrészt az állandó mozgás-

óta itt akad el valahogy képzeletével az ember, tér „van” vagy „nincs”, de nekünk nincs igazi képzetünk felőle, legfellebb az, hogy a tér valamilyen „viszony”, – a tünemények és jelenségek összefüggésének viszonya. Einstein nagysága talán éppen az, hogy ebbe a bizonytalanságba bele tudott építeni egyféle törvényszerűséget.

Az *Ape and essence*-t⁹⁰ most kezdem el és már előre örülök neki.

Sokat beszélgetünk a beszélgetéseinkről és jó lenne folytatni azokat. Sok szeretettel köszönt mindannyiatokat

Sándor

Márai Sándor levele a Lax házaspárnak

Posillipo, 1949 október 15.

Kedves Klári és Heini,

nagyon figyelmesen, többször elolvastam Klári levelét, sokszor köszönöm. Az ilyen tárgyilagos és hűséges megfigyelésen az ember mindig felméri az otthonmaradottak helyzetét, de ugyanakkor igazolást keres a saját sorsát illetően is. Sajnos, ezt az igazolást maradéktalanul tudja Klári levele is. Az, hogy a kommunisták „tehetségesen” csinálják odahaza a maguk feladatát, lehetséges; igaz, nem biztos, hogy valami különös tehetség kell-e ez eredmények eléréséhez olyan országban, ahol orosz karhatalom áll rendelkezésükre, s az ország minden elsőrendű nyersanyaggal, szénnel, a hazai szükségletet meghaladó élelmiszerral rendelkezik, s ahol a mezőgazdasági, ipari és nem utolsó sorban az értelmiségi munkaerőt kíméletlenül igénybe lehet venni, nem kell sztrájkoktól tartani és oly silányan lehet fizetni, mint ahogy ez otthon történik. (Egy ipari munkás átlagos hetibére otthon 120–150 forint) ebből is lecsípnék tervkölcsonök és más ilyen erőszakos sápokra egy hányadot (ez feketén [hiány] dollár, hivatalosan 10-12 dollár, s noha a pénz vásárlóereje odabenn jelentősebb, így sem jut a keresetből egyébre, mint lakásra és élelemre, – mint Klári írja, egy bútordarab megszerzése is probléma. (Hát így aztán nem nehéz tehetségesnek lenni, s neonfényes állami espressokat is nyújtani a dolgozóknak – noha ezt a műfajt már elébb egyénien is megvalósították és tehetségesen művelték Budapesten. De ha lekaparjuk ezt a csillogó vörös duco-lakkot⁹¹ a népi demokráciáról, örökké, monotonul két kérdés marad: nyújt-e ez a rendszer fokozottabb védettséget munkanélküliség, öregség és betegség ellen, s a másik – kissé szónoki, de mégis nagyon valóságos – kérdés: igazában mi is az a „szabadság”? Van-e szociális szabad-

ban levő, oszthatatlan anyagi részecskékből, atomokból, másrészt az üres térből áll, amelyben az atomok mozognak. E részecskék mozgásuk során szüntelenül ütköznek (egyesülnek), majd szétválhatnak. Emiatt az ókori materializmus egyik kiemelkedő képviselőjének, rendszerezőjének tartják.

⁹⁰ *Ape and Essence*: Aldous Huxley 1948-ban megjelent disztópiája, mely 2108-ban játszódik Új-Zélandon, egy évszázaddal azután, hogy a világot egy nukleáris katasztrófa megsemmisítette. Magyarul 2008-ban jelent meg, Totth Benedek fordításában *Majmok bombája* címmel.

⁹¹ Duco-lakk: a DuPont társaság által az autóipar számára 1920-as években kifejlesztett lakk márkaneve.

ság szellemi szabadság nélkül, van-e szellemi szabadság politikai szabadságjogok nélkül stb.? Mi itt a másik parton nem vagyunk szabadok, mert az omnipotens állami szocializmus és a hígított kapitalizmus rendszerén belül az egyén túlságosan függvénye az említett három problémának, ők a másik parton szabadok, mert munkájuk, gondolkozásuk, életberendezkedésük a bolsevista államhatalom érdekeinek szolgálatában áll. Van-e harmadik út? Azt hiszem, nincs. Örülök, hogy Mici végül mégis kijutott, mindenkinek igaz van, aki el tud menni és elmegy, mert az, amikről Heinivel beszéltünk – a csatlós államok besorolása a tagállamok közé amikor orosz [hiány]ság, rendőrség hivatalnokok veszik át a mai, nemzeti bolsevista hatóságok szerepkörét és a baltikumi kárpátaljai stb. berendezkedés mintájára megkezdődik a tagállamok könyörtelen biztonsági szervezése, nagy tömegek deportálása, stb. – ha nem is bizonyos, hogy bekövetkezik, de ezzel a veszéllyel elég komolyan lehet számolni, hiszen minden előkészület megtörtént. Ez a „csatlakozás” a megfelelő világpolitikai pillanatban bekövetkezhet minden csatlós állam részéről, s akkor aztán marad a végső leszámolásra érett világhelyzet: egyik oldalon a Szovjetunió és a bolsevizált Kína, másik oldalon azok a népek, amelyek e rendszereket elutasítják. Az atlanti paktum⁹² óta nem kérdéses többé, hogy a nyugatiak nem hisznek a Szovjettel való megegyezés lehetőségében és a helyzet – lassan – döntés felé érik. Ez a döntés még évekbe telhet, s nem másíthatja meg más, csak a Szovjet érdekerületein belül esetleg bekövetkező belső fordulat; de ennek csekély a lehetősége. Ezért helyesen cselekszik mindenki, aki elmegy onnan, s vállalja e lépés minden súlyos következményét. De a többiek, szegények, milliók és milliók, nem mehetnek el, ott kell végigcsinálniuk mindent, ami van és következik, s ezért nem szabad ítélni azok fölött, akik otthon maradnak, ha éppen nem használják fel ezt a helyzetet valamilyen jogtalan vagy erkölcstelen előny megszerzésére. Mindez „igazol” bennünket, akik eljöttünk onnan, de igazolja azokat is, akik otthon maradnak. Én itt benne élek ebben az új népvándorlásban, [hiány] az egyik telepet, látom, tapasztalom minden nap, mennyire nincsen „ezen az oldalon” sem emberi szolidaritás, mint terelik gyarmati rabszolgasorba a hontalan tömegeket az ausztrál, délamerikai, stb. munkatelepek felé, de ez még mindig jobb, mint az üzbég munkatelepek. Ez a helyzet [hiány] el kell fogadni, bele kell törődni, s mindenki iparkodjék a hátralévő időben teljesíteni a [hiány] és a hozzátartozókkal szemben legjobb tudása szerint a kötelességét. Most már nem tehetünk mást.

Itt Európában, különösen szellemi téren, mintha valamilyen rothadási folyamat kezdődött volna, valószínűleg régebben tart már, de [hiány] most már kezd penetráns lenni. Nem lesz különösebb megrázkódtatás számomra, ha egy napon elmegyek innen.

Hálásan köszönjük a küldött gyógyszereket, s nagyon jó lenne, ha megírnád, Heini, milyen időben kell alkalmazni azokat (pld. az influenza oltást)? Még egyszer sok köszönet, kedves Klári, a levélért. Remélem, Mici az utolsó

⁹² Utalás az 1949. április 4-én Washingtonban 30 észak-amerikai és európai állam által létrehozott észak-atlanti szerződésre, a NATO-ra.

zónán is szerencsésen átjutott és Rettenetes Iván szemet hunyt a gyopárszedő leányka⁹³ előtt. Mindannyiuknak szeretettel minden jót kíván

Sándor

Márai Sándor levele Lax Klárinak

Posillipo, 1949 november 16.

78 Kedves Klári, tegnap megérkezett, sértetlenül és üvegtörés nélkül, a kis kassai metszet. Nagyon köszönöm. Lehet, hogy felnőnek egyszer majd emberek, akik nem hazában, szülővárosban, családi házban, „grund”-ban emlékeznek a gyermekkorra, hanem statisztikákban és szélességi fokokban lesznek „otthon”. Lehet, hogy a „Tanár úr, kérem...” egy jövőszázadi, bővített kiadásban az új Skurek az Éretlenségi Találkozón ezt mondja majd Ragyáknak: „Emlékszel, apafej, amikor a 30.ik szélességi fokon kiültünk és elektronokkal csúzliztunk...” – s akkor az úgy lesz rendben. De addig mi, akik még nem statisztikákban, hanem szülővárosban nevelkedtünk, mindig szívesen fogunk emlékezni ezekre a privát kegyhelyekre. Tudja, mi a legkülönösebb? *Megismertem ezt a metszetet*, a hátlap borítópapírját, a keretet, s bizonyosan tudom, hogy nemcsak hasonlít ahhoz a példányhoz, amely a birtokomban volt (a Mikó utcai lakás előszobájának falán lógott), hanem *ugyanaz*. Nagyon érdekelne megtudni, hol vette, kitől kapta? Az ostrom utána Mikó utca rom kacatját széjjel hordották, sok más metszettel akkor veszett el ez is. S most egyszerre beállít – Amerikából jövet! – a Posillipora... Habent sua fata quad[hiány]! Hálásan köszönöm.

Most megkaptam a teljes Arany Jánost és a Károli bibliát. A hátralévő időre ez körülbelül elég is nekem. Még egy Vörösmartyra vadászom, állítólag útban van. Jánossal szorgalmasan olvassuk a Toldit, persze, minden harmadik-negyedik szót meg kell magyaráznom, mert a mart nem mert, mert a fészter nem ugyanaz, mint a csűr, a pajta vagy a karám, mert a küllő nem az, ami a csáva, mert a császárszakállt nem a császár viseli, hanem a mezőn nő, mert a vért az, ami a mellvas és mégsem az, mert a gyámoszlopot nem az árvaszék rendeli ki a tornácra, és mert a magyar nyelvért igen nagy kár, s különösen szomorú, hogy már jó ideje nem arra használják, amire való: nem a fogalmakat tisztázzák vele, hanem az értelmet ködösítik. S mindez a sok szépség, gazdagság hihetetlen gyorsan pusztul, mállik, foszladozik, otthon és külföldön, mint a nemes régi szövetek, amikor megszűnik az anyag belső kohéziója. S mindennek sok oka van, de egyik oka, sajnos, az is, hogy a magyar írók, otthon és külföldön – tisztelet a kivételnek – már nem írók, hanem inkább betűkereskedők. Darabszám árulják a szavakat, grammra mérik ki a betűket... s a világban, a szellemi világpiacon nagyon rossz híre

⁹³ „Én, mint egy népszínműben a gyopárszedő leányka, bóbitával bekötöttem a fejem [...] Látnom kellett, hogy nemcsak a csinosság kedvéért öltöztetnek jelmezbe, hanem óvatossági [...] okból is.” A motívum Márai Sándor *Judit* című, 1980-ban az Ujváry Griff kiadónál Münchenben megjelent regényében is szerepel. Az álcázásra való utalás innen kikövetkeztethető.

kerelkedett a magyar irodalomnak a betűkereskedelem miatt, mert összetévesztik egyféle trükkös, anekdótás darabárúval. Csak most, amikor nincs már, látjuk, miféle izgalmas és csodálatos tünemény volt az elmúlt században a magyar irodalom!

Máskülönben kitűnően vagyunk. Lola most, hogy megkapta az influenza vaccinoltást, nem mer többé influenzás lenni, ezért egész nap csak náthás. Heini jóvoltából megérkezett a takonykóroltásból a második eresztés is, János nagylelkűen rábeszél, hogy hörpintsem ki, ő lemond róla; de én nem vagyok ilyen fogadott-holló-apa, s mégis inkább belényomatom. Végre elolvastam a teljes első kötet Churchill-memoárt (eddig csak újságkivonatokban olvastam). Akad benne egy tanulság: most már a háború kitörése előtt fegyverkeznek az angolszászok, mert felfedezték, hogy ez is egy lehetőség – nem úgy, mint kétszer a történelmi közelmúltban, amikor a Leon Blumok és Chamberlainek leszereléssel foglalkoztak, amíg a támadó fél nagy lelkinyugalommal állig felfegyverezte magát. Hogy aztán mit ér ez a preventív fegyverkezés, majd meglátjuk. – Churchill olyan, mint a zsémbes nagymama a családban, aki hasztalan prédikál, a haszontalan kölykök lopnak, csalnak, tunyák, semmit nem tanulnak, gyilkolnak, ahogy tudnak – s ő, Winston nagymama, időnként aztán kénytelen seprűt ragadni és a gonosz kölykök fenekére verni, de akkor már késő, holott „ő előre megmondotta”! Sajnos, nem elég előre megmondani mindent – ezt már a próféták tudták –, hanem idejében *kényszeríteni* kell az embereket, hogy megfelelően védekezzenek az ellen, ami be fog következni. Itt van az a többlet, amiben az államférfi különbözik a prófétától. Ha most Truman felkötö a nyakkendőjét – ehhez végül is szakmabelien ért! – talán Sztálin nyolcvanadik születésnapján megérünk valamilyen örvendetes fordulatot. Engem ugyan már a hetvenedik születésnap híre is fellelkesített: különösen megható, hogy a joviális öreg úr tiszteletére rendezett családi ünnepségen a magyar írók üdvözlő versikével szerepelnek.⁹⁴ Sajnos, én már nem állhatok oda a gratulációs közé a magam kis bokkrétájával.

Mi van Micivel? Ha Olaszországon át vezetné az útja, kérjük, nézzen el hozzánk. És még egyszer sok köszönet az ásatási emléktárgyakért. Mindannyiukat szeretettel öleli és kezét csókolja

Sándor

⁹⁴ A könyvkiadók ünnepi könyvekkel, kiadványokkal jelentkeztek a születésnap alkalmából. Az MDP kiadója, a Szikra Könyvkiadó kiadta Sztálin rövid életrajzát – díszkiadásban is –, valamint Sztálin műveinek I. kötetét. Az Athenaeum Könyvkiadó megjelentette Zelk Zoltánnak *A hála és a hűség éneke* című könyvét, a címlapon a generalisszimusz dombornyomott profiljával. A levélben hivatkozott kötetben – *Sztálint köszöntjük. Magyar költők versei a 70 éves Sztálinhoz* – szerepelt többek között Devecseri Gábor, Juhász Ferenc, Zelk Zoltán, Illyés Gyula, Hajnal Anna, Vészi Endre, Somlyó György, Kuczka Péter köszöntő verse. De jelent meg egy oroszból fordított képes kiadvány is külön a gyermekek számára. A Hungária Könyvkiadó daloskönyvet és a *Sztálin élete képekben* című könyvet adta ki.

Márai Sándor levele a Lax házaspárnak

Posillipo/1950. ápr. 6.

80 Kedves Klári és kedves Heini, hosszú idő után ez az első nyugalmas estém és felhasználom arra, hogy Nektek írjak. Hat héten át utaztam Svájcban és Nyugat-Németországban, múlt hét derekán érkeztem vissza. Voltam Hamburgban, Frankfurtban, Münchenben és más német városokban, s aztán Svájcban több helyen. Zürichben a rádióban olvastam stb. Ezek a hetek a meglehetősen bonyolult tárgyalásokkal teltek el, ügyvédekkel, végrehajtókkal stb. kellett tárgyalnom, hogy rablóimtól vissza tudjak rabolni valamit. Ez, nagy áldozatok és veszteségek árán, végül részben sikerült, s most egy időre megint az eddiginél valamivel szilárdabb keretet tudok adni kissé rozoga egzisztenciánknak. Külön harc volt persze a visszaperelt járandóságok egy töredékének eljuttatása ide stb. Az irodalmi élet kissé bonyolult manapság, s nem vigasz az sem, hogy az írók végül valahogy minden időben így éltek, már amennyiben írók voltak, nem pedig önmaguk ügynökei. Ez a fogalom: „író” – egyáltalán eltorzult. Ki és mi az, egy író?... Én e héten ötven éves vagyok, de egyáltalán nem vagyok biztos abban, hogy író vagyok; néha, pillanatokra, talán író voltam és remélem, néha, ugyancsak pillanatokra, még író leszek egyszer; de a Groszschriftsteller”, aki minden reggel azzal [az] elégtűnt öntudattal ébred, hogy ő „író”, gyanús jelenség. Valószínű, hogy Szent Ferenc sem ébredt minden reggel azzal a tudattal, hogy ő „szent”, s még sokkal valószínűbb, hogy életében csak néha, pillanatokra volt szent, de akkor aztán minden következménnyel. S ahogy egy szentnek nincs névjegye, úgy egy költőnek sem lehet a neve alá odanyomtatni, hogy foglalkozása: költő... Nagy a zavar a fogalmak körül. Ezen időm volt gondolkodni, az ezerkilométeres ide-odautazgatások közepette, s a romvárosokban, ahol különös kísértetek járnak. Szomorú ország. Hitler meghalt, ez igaz, a kutya sem beszél róla, de a múlt kísértetei még bolyonganak, ez is igaz; a „man braucht uns”⁹⁵ vágyálma fűti a piffke⁹⁶ fantáziáját, aki most levetette az egyenruháját, s átalakult civilruhás síberré.⁹⁷ Ez, karöltve a megszállók egyes rétegeivel – különösen az amerikai zónában undok a hang és nagy a gangsterség – legtöbbször eredményes vállalkozás is számára. A „man braucht uns” természetesen nagy tévedés, s az exnáci, aki bízik abban, hogy a bolsevizmus ellen a nyugatiak majd megint katonai és politikai nagyhatalmat csinálnak Németországból, alaposan téved, mert nem lát az orránál tovább és nem tudja, hogy a probléma már régen túlnőtt a németsegen, igen, a franciákon, és egész Európán túlnőtt, s ahogy a németekből nem lehet „gátat építeni” az oroszok ellen, úgy egész Európa tehetetlen, ha az oroszok egyszer megindulnak – arról lehet csak szó, hogy talán mégsem indulnak meg, ha Európában rend és egyfajta jólét uralkodik. S e célból etetik most a németeket is. De minderről az emberekkel nem lehet beszélni.

⁹⁵ Man braucht uns (német): szükség van ránk.

⁹⁶ Piefke (német): északnémet (porosz) katona; tágabb értelemben a nyárspolgárra értik.

⁹⁷ Síber (német): csempész, feketézó.

Legszomorúbb az a teljes szellemi kiégettség, amely a mai Németországban észlelhető; sok könyv jelenik meg, de leginkább selejtes angolszász bestsellerek fordításai; de írójuk nincs, kritika nincs, irodalmi élet nincs. A színház halódik, a film teljesen meghalt. A történetek után ez sem meglepő, de közvetlen tapasztalás közben mégis megdöbbentő.⁹⁸ Hurkát és sört kapni viszont kapni, s [a?] hamburgi borbély rezignáltan kérdezte: „Mi most jól élünk, kérem, de mi lesz ennek az ára? ... Egyébként Hamburg még a legelviselhetőbb település, valahogy nagyvilágibb és rezerváltabb, mint mindaz, ami Németországból megmaradt.

Svájccal mindig úgy vagyok, hogy hosszabb vagy rövidebb ott tartózkodás után, elhagyva az országhatárt, elsőbben a pompás WC-élményekre emlékezem vissza. Az életnek ezt a feladatát sehol nem lehet olyan tökéletes feltételek mellett elvégezni, mint Svájcban. Különös ország. „Hej, egyszer, Bernben!... – sóhajtja nosztalgiával az utas. Az élet máskülönben is átalakítja az elemi élményeket. Fiatal korában néha külföldre utazott az ember, hogy – titokban – találkozzék a nővel. Mostanában ugyancsak külföldre utazik néha az ember, hogy titokban találkozzék a pénzével. De lehet, hogy ez is erotikus élmény.

Itáliában – most, hogy össze tudom hasonlítani az árakat – irratlanul, irreálisan drága az élet. De süt a nap, s ezt meg kell fizetni. Az itthoniakat jól találtam. Gratulálok az influenza-vaccin feltalálójának; Lola, aki tavaly az egész telet és tavaszt súlyos influenzákkal kínlódta végig, ezidén, eddig, megúsza rossz közérzetekkel. Hálás köszönet érte.

És köszönet a küldött könyvekért is, most majd ezek társaságában töltöm el a nyarat.

Otthonról semmi közvetlen hír. Magyarországot demontírozzák,⁹⁹ mint egy gyárat; kulturálisan, történelmien, gazdaságilag, társadalmilag leszerelelik és széthordják. Marad a telek. És vannak, akik ennek örülnek.

Írjatok egyszer, hogyan bírjátok az egészet? Szeretettel ölel mindenkit

Sándor

Márai Sándorné levele Lax Henrikéhez

Napoli 1950, IX. 26.

Drága Klárikám,

levelem legszigorúbban bizalmas, még S. sem tud róla, kérlek rögtön tépd el, és a tudnivalókat tartsd meg magadnak és Heininek.

Képzelheted, milyen hangulatváltozásokba döntött minket ez a fatális postakésedelem, ami kiutazási terveink körül volt. Az akadály-játékok még nem szűntek meg, mert tovább is így megy minden. Mikor végre a 68 napos levelét S. elvitte a postára, hogy feladja, ezúttal gondosan géppel címezve a

⁹⁸ A helyzet egykorú értékelését ld. az emigráns filozófus értékelésében: Ludwig Marcuse: *German Intellectuals Five Years after the War. Books Abroad*, Autumn, 1950/4. 346–351.

⁹⁹ Demontíroz (francia): szétszerel.

borítékot, illetve egy papírra a címét és a borítékra ragasztva, nem vették fel, hogy ragasztott cím nem jó, tessék egyenesen a borítékra írni. Megint el kellett vinnie a levelet, új borítékot venni ráírni a címet és így végre elmehe-tett. Nem akart ez a levél visszamenni Amerikába, Isten tudja miért?

Ma reggel megjött a Ti leveletek az assuranceokkal, pontosan keresztze-ve a mienket, amivel egyrészt újra nem tudtunk mit elkezdni, másrészt a munkaadó kissé fejbekólintott. Sajnos ez lehetetlen ilyen alapon. Ti talán ott nem is tudjátok ennek a különböző kihatásait és konzekvenciáit, itt is, ott is, a jelenben és a jövőben. Mindezt S. nem akarta persze ilyen nyíltan közölni veletek, mert hisz az illetőtől nagyon szép, hogy hajlandó volt erre a gesztusra, és Isten őrizzen, hogy megtudja bármilyen formában, hogy mi ezt nem fogadhatjuk el tőle. Hogy aztán mit tudtok majd neki mondani, hogy ezt sértés nélkül, és rancune¹⁰⁰ nélkül tudomásul vegye, nem tudom?

S. persze ma reggel azonnal postafordultával válaszolt a leveletekre, és azt a formulát találta ki, amit megírt. Talán nem is a legrosszabb. Ebből annyi igaz, hogy ha már újságon át akarjuk csinálni a dolgot, akkor ott van nekünk a Clevelandi Szabadság, ahová S. rendszeresen küld írásokat, és akik a legmesz-szebb menő udvariassággal kezelik. Meg vagyok róla győződve, ha arról van szó, ők is hajlandók ilyen munkaadói címre vállalkozni, talán nem is kellene hozzá Clevelandbe menni először, hanem rögtön mint New-Yorki megbízott-juknak, akinek aztán lakás stb. biztosítva lenne NewYorkban általatok, mint eddig. Ez egy sokkal semlegesebb megoldás lenne, s amelletts kicsit igaz is. Felmerült még egy egyetemi dolog, de ez még függőben, addig nem írok róla amíg pozitív válasz nem jön. S. azonnal nyargalt is be a városba a főpostára a levéllel. Közbe most érkezett meg sürgönyötök, amitől végleg megőrültem. S-t elérni már nem tudom, meg kell várni, amíg délután haza jön, és felad majd ő is egy táviratot, hogy várjátok meg levelét, remélem nem fog későn jönni a táv-irat, hiszen olyan gyorsan talán nem is lehet beszerezni az új formulákat stb...

82

Mindemellett rettenetesen resteltem, hogy nektek ennyi fölösleges mun-kát, kalamitást és kiadásokat okozunk, mindez amiatt a nyomorult 68 napos levél miatt. Miután már a sors is így akarta, hogy túl simán és túl gyorsan ne jöhessünk ki, így azt gondolom, hagyjuk a sietséget. Várjunk. Vágyálma-imban a karácsonyt veletek akartam ott eltölteni, de ez majd meglesz jövőre. A S. mai levelére talán írtátok meg neki, hogy akkor vártok a dologgal, és ha jobb megoldás kínálkozik az ő vagy ti részetekekről, értesítitek egymást. Így nem kell a dolgot egészen elvágni, esetleg az egész kivándorlásról lemonda-ni, amitől több mint szomorú lennék.

Úgy gondolom közbe megvárnánk azt az egyetemi választ. Leleveleznénk a Szabadsággal a dolgot és aztán folytatnánk az ügyet. Hiszen, ha az ember ilyen alapon akarta volna, akkor még Acsayék vagy pláne Szegedi Aladár¹⁰¹

¹⁰⁰ Rancune (francia): neheztelés, sértődés.

¹⁰¹ Szegedy-Maszák Aladár (1903 – Washington D. C., 1988), diplomata. 1927–28-ban a heidel-bergi egyetemen és a párizsi École libre des sciences politiques-on tanult. 1928–1937 között a Külügyminisztériumban teljesített szolgálatot. 1937–42-ben a berlini magyar követség titkára, ezt követően 1943–44-ben a Külügyminisztérium politikai osztályának helyettes vezetője, majd vezetője. 1943-ban jelentős szerepet játszott a Kállay-kormány különbéke megkötésére irányu-

révén is meg lehetett volna csinálni, aki Black szerint még az 500-as keretében is be tudná hozni és azt hiszem hajlandó is lenne! Természetesen *ez sem indulhat ki tőlünk*, így nem tehetünk egyebet, mint várni tovább. Nagyon sajnálom, mindenféle szempontból sokkal előnyösebb lett volna egy gyorsabb kijövetel, de miután eddig az életben minden úgy volt, hogy egyszer kiderült, miért kellett így lennie, talán ennek is majd kiderül az oka. Addig pedig csücsülünk itt tovább és várunk türelmesen.

Útiterveink változatlanul fennállanak. Lajos 28-ikén megy tíz napra szabadságra, S. 2-án indul Firenzebe még néhány észak olasz helyre, aztán Innsbruckba, esetleg Svájcba, 20-ika körül lesz megint itthon. Közbe egy hétig egészen egyedül leszünk Giovannival, elhatároztuk, hogy semmi háztartás, látni nem akarok főzőkanalat!!! Aztán sikerül-e párisi kirándulásom, majd kiderül, valahogy már nincs is nagy kedvem hozzá így egyedül. Talán, ha az amerikai út már biztos lett volna, elmentem volna még egyszer elbúcsúzni Paristol, de így csak épen kicsit kiruccanni, ahhoz nincs nagy kedvem.

De reméljük, hogy rendbe jön majd valahogy minden és talán belátható időn belül, mégis viszontláthatjuk egymást?

Bocsássatok meg, hogy ennyi zavart okozunk nektek, én vagyok a legjobban kétségbeesve, hogy a dolgok így fordultak, és azért is írtam meg nektek mindent úgy, ahogy van. S. ezek után még pessimistább a kiutazást illetőleg, de ezt talán majd valami módon el tudjátok oszlatni.

Édes Klárikám erről a levelemről külön ne tégy említést, de azért írd meg sikerült-e illető úr megbántása nélkül a felajánlott segítséget visszautasítani?

Ne haragudjatok! Sok csók mindeteknek, szeretettel

Lola

Márai Sándor levele Lax Henriknek

Posillipo, 1950 szeptember 27.

Kedves Heini, tegnap, miután levelem elment, megérkezett táviratod. Úgy érzem, meg kell írnom valamit, nagyon bizalmasan és a legteljesebb őszinteséggel. Az én helyzetem nagyon nehéz. Ti ezt ott, végtelen jóindulattal és megható barátsággal segíteni akarván nekünk, meg sem tudjátok ítélni. Most megint sortüzeket adnak le reám, egyrészt a nácik és nyilasok, másrészt a kommunisták. Mindezt csak azért, mert egyikkel sem tartok. A nyilasok Buenos Ayrestől [sic – Sz. Á.] Münchenig tüzelnek reám, a bolsevisták Budapesttől Párisig, stb.¹⁰² A vádak nevetségesek, nem is vádak (régí írásaimból toldanak-hazudnak össze mesterséges világnézeti vérvadásokat), nem is

ló titkos tárgyalásában. Magyarország 1944. március 19-i német megszállása után a Gestapo letartóztatta. Dachaubá deportálták, ahonnan 1945-ben tért vissza. 1945 és 1947 között magyar követ volt Washington D. C.-ben. 1947-ben lemondott, életét végig emigrációban töltötte. A belügyi hatóságok egyszer sem engedték hazalátogatni.

¹⁰² A propagandisztikus ellenségkép kidolgozásáról ld. Reichert Gábor: A kommunista sajtó Márai-képe (1945–1948). *Forrás*, 2020/3. 44–52.

hiszem, hogy bármiféle gyakorlati következménye lehetne, bár sokszorosított újságjaikban és körleveleikben iparkodnak elérni és ellenem hangolni mindenféle világi és egyházi autoritást. Ez mindig így volt és így is marad. – Az amerikai kivándorlás szempontjából azonban meg kell fontolni, hol tudnak ezek az emberek ártani? Az emigrációs jobboldal szemében én vörös posztó vagyok, s nem lusták, amikor hamis vádakot kell kitalálni. *Ezért* (csak ezért) nem fogadhatom el a felajánlott „munkaadói” assurance-ot, mert ha én ezen a csónakon megyek át az Államokba, annak közeli és távoli időben súlyos következményei lehetnek. Ti nem élték benne ebben az emigrációs farkasveremben, s ezért nem is tudhattok sok mindenről. Gondolhatod, hogy nagyon hálás vagyok illetőnek a felajánlott segítségért. De élőszóval elmondom majd egyszer, miért nem fogadhatom el, s biztosan tudom, hogy meg fogod érteni.

Akármilyen más assurance-biztosítás (Te jóállásod mellett) megfelelő. Ez az egy – nekem – nem jó. A kérdés mármost, hogyan lehet lemondani, hogy ne legyen belőle sértődés, sem félreértés? Azt hiszem, csak egy módon: szeretnék egy nem fiktív, hanem valóságos assurance-ot, s ezért – köszönettel – lemondok a küldöttről. Ezt meg lehet érteni. S persze a valóságnak is megfelel ez az óhaj, ha tudom is, hogy majdnem lehetetlen.

Egyideje a clevelandi „Szabadság”-ba¹⁰³ írok néha cikkeket. Igazán csak azért teszem, hogy magyarul írhaszak. Azt hiszem, ezek szívesen beleegyeznének, hogy a munkaadói rovatba őket írják be, s engem, mint a lap newyorki tudósítóját. Ez meg is felelne a valóságnak, legalább formailag. Mit gondolsz erről? Vagy tudsz jobbat, akárkit? Nem szerződtethetne Pauker¹⁰⁴ – pro forma – mint lektort? Ez csak egy ötlet, de ez lenne a legjobb. A törvény szerint az állást a kikerkezés után el kell foglalni, de semmiféle kötelezettség nincs, meddig kell foglalkoztatni az így beengedettet?

Bocsáss meg ezért az utóiratért. Nagyon nehéz minden és én már nagyon szeretnék Lolával és a gyerekekkel künn lenni, a Ti közeletekben, néhány ot-tani barátom társaságában lenni. – Itt már alig hagyok valamit. Az otthoni hírek a legrosszabbak: a mindennapos nyomor. – Itt künn ez a polarizáció által szított helyzet: a nyilasok, akik azt hiszik, ütött az ő órájuk, s a bolsevisták igazságtalanságai és kegyetlenségei most már feledtetik és igazolják, felmentik az ő igazságtalanságaikat és kegyetlenségeiket. A prügelknabe¹⁰⁵ mindig a demokratikus ember, aki középen áll. Többek között én.

De valahogy majd csak megverekszünk mindennel. Állom a versenyt és bírom is. Mégegyszer elnézést, szeretettel ölel Mindannyiatok

Sándor

¹⁰³ A *Szabadságot* 1891-ben alapították Clevelandben (1948-ban ebbe olvadt bele az 1898-ban alapított New York-i Amerikai Magyar Népszava). Kezdetben kétkezi munkások, bányászok, kohókban dolgozó magyar munkások szociáldemokrata érzelmű lapja volt. Budapest után sokáig Cleveland volt a második legnagyobb magyarok lakta város a világon.

¹⁰⁴ Edmond Pauker [Pauker Ödön] (1888 – New York, 1962), irodalmi ügynök, többek között Molnár Ferenc, Biró Lajos, a Korda fivérek, Lengyel Menyhért, Körmendy Ferenc, László Miklós szerzői jogi képviselője. 54 dobozban elhelyezett (7,5 fm) hagyatékát a University Yale levéltára őrzi.

¹⁰⁵ Prügelknabe (német): bűnbak.

Posillipo, 1950. XII. 15.

Kedves Heini,

északolaszországi utamról hazaérve itt várt a nápolyi konzulátus értesítése arról, hogy az assurance¹⁰⁶ ideérkezett. Hálásan köszönöm. Fölszólítottak, hogy a documentationhoz szükséges félkiló papírt (hármunk részére valószínűleg annyi) nyújtsam be. Ez megtörtént. Most már nincs más dolgunk, mint várni, amíg a csigalassú gépezet forgása elvisz bennünket a futószalagon Amerikába. Már feltéve, hogy I. József nem szól közbe.

Talán mégsem teszi. Érdekes, hogy azok az emberek, akikkel útközben beszéltem, a vasfüggöny vonalától ellentétes irányban, hisznek vagy nem hisznek a háborúban. Akik messzebb vannak, bizonyosra veszik; akik az oroszok közelében élnek (például bécsiek) azt mondják, az oroszok nem olyan erősek, mint amilyen veszedelmesek. Azt is mondják, a nagy tisztogatási perek nem is olyan ok nélkül valók, mert a csatlósállamokban most már rendszeresedett – különösen a munkásság részéről – az ellenállás, a földalatti mozgalmak egyelőre szabotázsok alakjában állandósultak stb. Ennek több jele van. A szociális viszonyok, a gazdasági helyzet is a legrosszabb, így különösen Magyarországon, Romániában, Keletnémetországban. Ha ehhez hozzászámítjuk a totális motorizált háborúval kapcsolatos olaj-problémát (még akkor is, ha az állítólagos legutóbbi Ural-környéki olaj-lelőhelyek valószínűleg) kétségtelen, hogy a Dicsőséges megfontolja, vajon apró háborúk helyett belemerészkedjék „a” háborúba, amelyhez sem társadalmi, sem gazdasági ereje nincsen. Igaz, van katonai ereje, de az előbbi két premissza nélkül egy hosszú, motorizált, tehát ipari háborúban ennek az ereje is viszonylagos. Így aztán teljes tudatlanságban, kétség és remény között vergődünk mindnyájan; már aki vergődik, mert én feladtam ezt a népszerű társasjátékot. Sokat olvasok, ha tehetem, utazok és érdeklődéssel nézem a reménytelen kortársaim erőmutatványait.

A koreai tragédia¹⁰⁷ most már véglegesen reákvényszeríti a nyugati világot az állásfoglalásra... bár ez sem biztos. Amerika nem hátrálhat többé, s egészen bizonyos, hogy Ti – s ha ott leszünk, mi is – az elkövetkező években sok és sokféle adót leszünk kénytelenek fizetni. S nemcsak dollárban. – De Európa valahogy titokban mindig reméli, hogy kimaradhat a végső erőfeszítésből; valamilyen fordulat módot ad arra, hogy a két óriás Európa feje fölött vívja meg a nagy párviadalt. Valóságos fegyverkezés, összeállítás, rendcsinálás egyelőre itt nem tapasztalható: természetesen megint minden a német kérdés körül forog; a franciák félnek a németek politikai erejétől, az

¹⁰⁶ Assurance (ang): határozott ígéret, itt biztosíték, az 'affidavit' értelmében hatóság által hitelesített kezességvállalás.

¹⁰⁷ A japánok 1919-ben annektálták Koreát, és 1945-ig saját területükként igazgatták. A világháborút követően a gyarmati birodalmak felbomlása programmá vált. A koreai konfliktus volt a hidegháború első olyan összecsapása, ahol amerikaiak, szovjetek és kínaiak lóttek egymásra – egy negyedik ország, Korea belső konfliktusa ürügyén. Itt vetettek be először széles körben napalmot, és jutott el a nyílt nukleáris fenyegetésig az USA. Hivatalosan mindmáig nem ért véget a háború. Ld. Nigel Thomas – Peter Abbott: *The Korean War 1950–53*. London, Osprey, 1993.

angolok félnek a németek gazdasági erejétől, a németek nevetnek és tartják a markukat. S lényegében múlik az idő és nem történik semmi. Igazán rokonszenvesek megint csak az olaszok, akik az egész kérdést idegenforgalmi szempontból bírálják. Ebben latin józansággal, megintcsak igazuk van.

Harmadik éve élünk itt, s néha mintha kezdeném ismergetni őket. Nagyon érdekesek. Ezek a „forró, lángoló” olaszok a valóságban, a szívük mélyén, jéghidegen józanok. A „nagy pillanatban”, ceruzával, félhangon számolnak. A görög-spanyol vegyülék mindig filozofikus bennük, s ez rokonszenves. Nem vallásosak, csak babonások. A gyerekek az elemiben taráról, bruttóról, haszonról, kamatról tanulnak. A közből mindig udvarias mindenki, mert ez nem kötelez semmire. Kórosan szaporodnak, mert ez sem kötelez semmire; a világ gondja lesz, mit kezd majd a sok olasszal? Sokat lehet tanulni tőlük, ha nem is éppen előkelő az, amire tanítanak. Háromezer éve játszanak államot és közigazgatást, s emlékeznek, hogy az etruszk bíró sírt, amikor ítéletet hirdetett, s ilyenkor finom mozdulattal kecses könny-vázát tartott a szeme alá, mint ez a Villa Giuliában látható.¹⁰⁸ S minthogy mindenkinek az őse részben prokonzul volt, részben rabszolga, tudnak udvariasak lenni, mert egyformán lenézik azt, aki parancsol, s azt is, aki szolgál. Mindenestől, ha el kell menni Európából, őket sajnálom majd leginkább itthagyni.

De ha el kell menni, mert ha egy napon megüt a guta (ami nem lesz baj), Lola és a gyerek itt nem tudnak semmit kezdeni, odakünn azonban biztosan megélnék. – Igaz, hogy ott a halottakat kifestik?

86

Magyarországból már csak Arany, Vörösmarty és Babits maradt meg nekem. Utóbbi megállapítása („Nagy tehetségek, kevés igazi remekmű nem hiány a kézirat szélén, fénymásolási hiba, semmi siker”) nemcsak a magyar irodalomra érvényes. Ez a magyar anyag akkor vetett szikrát, ha valahol a svábokkal és a zsidókkal érintkezett. A svábok is rendkívül tehetségesek voltak, de erről [hiány] nem illik beszélni. Mégis, a napokban hallottam, hogy a 87 éves Herczeg Ferenc „halála alkalmából”¹⁰⁹ [hiány] – mint írta – levelet küldött egy[kori?] szerelemei egyikének, a szép Taschnernének Párizsba, s a levelében ilyeneket ír: „Most, amikor már eltemetnek, mondhatom, hogy a Maga [hiány] emléke világít legszebben magányom éjszakájában stb.” Nem [hiány] hetséges?... Kell itt még egyszer nagy revíziót csinálni.

A napokban postára adtam címetekre „Die Kerzen brennen ab” című regényem most Bécsben megjelent egyik példányát.¹¹⁰ Ha megérkezett, tisztelettel kérlek, szíveskedjete odaadni Miss Saundersnek¹¹¹ vagy Mr. Paukernek (innen nem tudom megállapítani, melyiknek érdemesebb (s [hiány] írni nekem, melyikhez került; akkor én majd megküldöm neki az illetőnek a használati utasítást. De mindezt nem kell komolyan venni, mert [hiány] mindez már nem irodalom, csak szégyen és gyalázat.

¹⁰⁸ Rómában a Villa Giuliában van az etruszk történelmet és kultúrát bemutató múzeum.

¹⁰⁹ Herczeg Ferenc 1954-ben halt meg, így a levél afféle búcsúzásféle lehetett, élete értelmének és emlékeinek összefoglalása.

¹¹⁰ Alexander Márai: *Die Kerzen brennen ab*. Übers. von Eugen Görtz. [Wien], Buchmeisterschaft Donauland, 1950.

¹¹¹ Ms Saunders: nem sikerült azonosítani.

Remélem, ezt a levelet már élőszóval folytatjuk. Ha nem így történne, akkor megtettük kötelességünket és az istenek másképp akarják. Én ugyan nem hiszem, hogy azoknak van igazuk, akik azt mondják: „[hiány]zuk a Jóistenre”. Biztos értesülesem szerint a Jóisten mindezt [hiány] emberre bízta. Kétségtelen azonban, hogy van egy pillanat, Hektor és Achilles pillanata ez, amikor az istenek másfelé néznek és az ember egyedül marad sorsával. A görög költők szerint ez a pillanat mindig derüs. Majd megírom, milyen?

Boldog karácsonyt kívánok mindannyiatoknak, Klári kezét csókolom, s a viszontlátásig – így vagy úgy, de a viszontlátásig – mindnyájatokat szeretettel ölel

Sándor

Márai Sándor levele a Lax házaspárnak

Posillipo, 1951 február. 22.

Kedves Klári és kedves Heini, köszönöm leveletek és Norden¹¹² levelének, fordításának megküldését. Utóbbinak irodalmi értékét nem tudom eléggé megítélni, de azt látom, hogy hűséges a fordítás és Norden olyan ember, aki jó szemmel és gyakorlott kézzel tudja kiválasztani egy kéziratból a jellemző részeket. A fordítások minőségét illetően a helyzet nemzetközi viszonylatban is siralmas, s a végén mindig Karinthy „A Herz-féle szalámiban sokkal sűrűbb a só”-szerű eredményekkel találkozom. Ezen már nem lehet változtatni.

Amit Norden az amerikai „érvényesülesem” módozatairól és feltételeiről ír, abban lehet sok gyakorlati igazság, de az egész persze értelmetlen az én estemben. Én nem feltűnni akarok Amerikában, hanem eltűnni. Ha aztán a könyveim – személyem bájától függetlenül – egy napon Amerikában is makogni kezdenének, az örvendetes lesz, de én ennek érdekében nem kezdek hastáncot. Attól a pillanattól, amikor partra szállottam, változatlanul láthatatlan és szagolhatatlan akarok lenni, nem adok újságnak, rádióknak stb. semmiféle „nyilatkozatot”, mert ez csak nagyképűség és hiúság, nem engedem fényképezni magam stb. Ez a tam-tam nem az én vonalam és a jószándékú Norden nem tudhatja ezt, mert nem ismer. De Ti ismertek és ezért nagyon örültem, hogy Heininek is más a véleménye. Nem lehet elég csendesen és zörejtelenül élni.

Nem ismerem Amerikát, de meglehetősen ismerem az amerikai irodalmat, s tudom, hogy a money-maker-ség és a bestsellerek mellett ott is van valami „más.” Azt hiszem, Amerika nem csak az az industrializált Barnum-cirkusz,¹¹³ amilyennek sok európai és néhány amerikai is hiszi, hanem rendkívül sokféle emberi réteg ülepedett meg ott és van kihez szólani másképpen

¹¹² Heinz Norden (1905–1978), amerikai kiadó, szerkesztő és fordító.

¹¹³ Utalás az 1835-ben Phineas Barnum által alapított amerikai cirkuszvállalatra. Ld. *Amerika koronázatlan királyai. Carnegie, Rockefeller, Morgan, Astor, Hearst, Vanderbilt, Pulitzer, Barnum* Budapest, Singer és Wolfner, 1912.

is, egészen csendesen. – Amellett valószínű, hogy éppen azok az amerikaiak, akikhez érdemes szólani, gyanakvással és ellenérzéssel fogadnak minden olyan bevándorlót, aki túlságos, „amerikaiasan” száll partra, s handabandázó „yankee”-ségbe kezd... This above all: az ember maradjon az a niemand, aki. És akkor, talán, a végén az amerikaiak is szóba állanak vele. S mind-
ezt nem számításból kell így csinálni, hanem egyszerűen, mert nem tehetek mást.

A honfoglalás személy szerinti része számunkra itt nagyjából lezajlott; ad-
tunk vizeletet és vért, mint Árpád, és a politikai kihallgatás is simán ment
volna, ha nem érdeklődnek túlságosan Lola iskolai végzettsége után. Ez,
sajnos, néhány zavart keltő pillanatra adott okot, de aztán az udvarias és
kellemesen személytelen hangú amerikai hivatalnoknak elmagyaráztam,
hogy Kassán két [olvashatatlan szó] volt, s mind a kettő beszámít stb. Egy-
szóval, ez is megtörtént baj nélkül. – Most Frankfurtban szaglászunk még
egy ideig az aktáink körül, s minthogy az újabb gyakorlat szerint a beván-
dorló hatóságok a névtelen feljelentéseket is vizsgálati oknak tekintik, ez
eltarthat még egy ideig. Mégis, azt hiszem, néhány héten belül – ha nem
jön közbe valamilyen személyes, vagy nagyvilági üzemzavar, – ideadják a
visumokat, s akkor április második felében a nápolyi kikötőben felkapasz-
kodunk a Saturnia-ra vagy a Volcania-ra és átúszunk.¹¹⁴ Nagyon örülünk,
hogy viszontláthatunk Titeket.

88

De egyelőre ott is csak Titeket, s a félkezemen megszámlálható néhány
barátot és ismerőst akarnám az első időben látni. Sokat gondolkoztam, mit
tehetek én az otthoniakért? Semmi mást, csak azt, hogy mindenhol megval-
lom eredetem és megkísérlem, már amennyire tudom, érdeklődést kelteni a
magyar irodalom iránt. Minden másféle vállalkozás – politikai, propaganda
stb. – részemről nem lenne más, csak ön- vagy világcsalás. – Ezzel nem
mondom, hogy mások ne foglalkozzanak politikával vagy propagandával; de
írónak nem ez az alapállása, s az alapállásból soha nem szabad kimozdul-
ni. Tamtam helyett okosabb minden erőnkkel IKKA-csomagokat¹¹⁵ küldeni
haza, mert otthon, mint tudjátok, csakugyan nagyon rossz a helyzet.

Most, hogy a honfoglalás életnagyságúvá változott, persze sok minde-
nen el kell gondolkozni. A megélhetéstől nem félek, a könyveim európai
jövedelme jelent ott is egyféle – nagyon szerény – existenciális alapot,
amire majd ráépül ott többletben, ami szükséges, Amitől félek, az a nagy-
városi élet sivársága (vagy a kisvárosi élet összezártsága), a közlekedés
fárasztó volta stb. Ezenfelül nem vagyok híve a „munka” című rögesz-
mének, ami öl, butit és a nyomorba dönt; ezt tehát iparkodom majd gon-
dosan elkerülni. Félek a pálinkától, amit ugyancsak utálok és soha nem
iszom és (sajnálom, hogy Amerika népe nem értette meg, amit a kínai-

¹¹⁴ Olasz óceánjáró hajók, melyek Nápolyból indultak.

¹¹⁵ Az IKKA magyar betűszó, az *IBUSZ Külföldi Kereskedelmi Akció* ajándék-, illetve segélyköz-
vetítő intézmény volt a Magyar Népköztársaságban, amelynek segítségével a nyugati országok-
ban élő magyarok rokonaiknak, illetve barátaiknak ajándékcsomagot vagy pénzt küldhettek.
Az IBUSZ eredendően nemcsak utazási iroda volt, hanem Idegenforgalmi, Beszerzési, Utazási
és Szállítási Részvénytársaság (1902).

ak, a zsidók, a görögök és mediterrán népek ősidóktól tudnak: hogy bor nélkül nincs műveltség). – Félek attól, hogy a bér- és árrögzítés napja Amerika történelmének egyik veszélyes emléké dátuma lehet, mert azt hiszem, Lippmannak¹¹⁶ és Hayeknek¹¹⁷ van igaza, akik hirdetik, hogy minden „tervezgatókodás” menthetetlenül a demokrácia és a jogállam pusztulásához vezet, s az ökonómiai jogok gúzsbakötését menthetetlenül követi a társadalmi és szellemi szabadságjogok gúzsbakötése. Félek attól, hogy háború lesz és félek attól, hogy nem lesz háború, és minden úgy lesz, ahogy Toqueville 1835-ben (!) megjósolta: a „misztikus” orosz és a „dinamikus” amerikai nagyhatalom marad csak a színen és a világ kaszárnya lesz a hozzátartozó fegyverműhelyekkel.¹¹⁸ – Amiben viszont reménykedem, hogy az emberi klíma talán jobb, spontánabb, emberibb Amerikában, mint a gyönyörű, örült és keserűen kilúgozott Európában. Na, majd meglátjuk.

Háború persze nem lesz, dehogyan is lesz háború. Csak van.

Kaptunk e napokban egy csomagot, amit a magam nevében is nagyon köszönök. A nyakbavaló sál olyan puha és finom, mint egy kézszorítás egy régi világból. – A Mao-Tse-Tung könyv¹¹⁹ is nagyon érdekel. Emberek, akik a Vatikánnal beszélnek, azt mondják, a ravaszabb papok már leírták a Nyugatot, s csak a Távolságtól, elsősorban Kínától várnak valamilyen elsöprő erőjű szellemi, erkölcsi megmozdulást.

Hát csak egészség legyen, mondta Zsüli néni.¹²⁰ A viszontlátásig szeretettel ölel mindannyiatokat

¹¹⁶ Walter Lippmann (1889–1974), amerikai politikus, publicista, társadalomkritikus, író. Lippmann szerint modern korunk elérhetetlen, átláthatatlan és elgondolhatatlan. Elérhetetlen, hiszen a globalizálódó világban nincs lehetőség az empirikus tapasztalásra. A kor újságírója a valóságból szerzett tapasztalatokat próbálja pótolni. Korunk átláthatatlan is mert a túl sok információ miatt nem jutunk igazán a dolgok mélyére, nem látszódnak a háttérerők. Elgondolhatatlannak pedig azért nevezte, mert az újabb és újabb ismeretek, tudományos felfedezések miatt nehéz koherens világméretet kialakítani. Walter Lippmann: *A külvilág az elménkben*. In: Angelusz Róbert, Tardos Róbert, Tersényi Tamás (szerk.): *Média – nyilvánosság – közvélemény*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007. 95–103; 1947-ben jelent meg *The Cold War* című munkája. Ld. még: *Amerika válaszában: az U.S.A. külpolitikája*. Ford. Gál György Sándor. Budapest, Anonymus, 1946.

¹¹⁷ Friedrich August von Hayek (1889–1992), az osztrák iskolához tartozó Nobel-díjas közgazdász és morálfilozófus, a liberális demokrácia és a szabadpiac védelmezője a szocialista és kollektivisták szemében.

¹¹⁸ Utalás Toqueville *Az amerikai demokrácia c.* munkájára. Magyarul: François Furet tanulmányával, Adám Péter és mások fordításában jelent meg (Budapest, Európa, 1993).

¹¹⁹ Mao Ce-Tung (1893–1976), 1945-től a kínai kommunista párt vezetője, s haláláig különböző posztokon kommunista egyeduralgó volt. A vele foglalkozó, róla szóló angol nyelvű könyvet nem tudtuk azonosítani.

¹²⁰ M. Hrabovszky Júlia (1858–1946), Márai Sándor nagyapjának testvére, írt és fordított. *Viszsaemlékezése – Ami elmúlt. Visszaemlékezések életemből: egy polgárasszony vallomása* – Steiner Ágota sajtó alá rendezésében 2001-ben jelent meg a Helikon kiadó gondozásában.

Márai Sándor levele a Lax házaspárnak

Posillipo, 1952 február 24.

Kedves Klári és Heini, hát nem könnyű ez.

Gide, amikor haldoklott, elmotyogta gondosan előkészített utolsó szavait az emberiség jövőjéről stb. Aztán tovább haldoklott. Az orvos az ágya mellett ült és figyelt. Egy pillanatban, amikor Gide eszméletre tért, megkérdezte, tulajdonképpen mit érez és mit gondol mindarról, ami most történik vele. Ezt felelte: „C'est toujours la même lutte entre le raisonnable et ce qui ne l'est pas.¹²¹

Nehéz megmondani, mi az a „ce qui l'est pas”, de bizonyos, hogy éppen olyan valóság, mint a „raisonnable”.

Összegezve: megváltottam a jegyeket a „Constitution” nevű hajóra, amely ápr. 12.-én indul a nápolyi kikötőből és ha Poseidon is úgy akarja, ápr. 21.-én reggel 9 órakor érkezik New Yorkba.

Hát akkor, Isten nevében.

A viszontlátásig sok szeretettel ölel

Sándor

P. S. Köszönöm a kérdést, de nincs szükségem semmire, mindent elrendeztem.

¹²¹ Az idézet magyarul: Mindig ugyanaz a küzdelem az észszerű és aközött, ami nem az.

